

SZÖVEGMELLÉKLETEK

1. Szárnyas Pasker

Szárnyas Pasker s Véres-kéz-fi
két férfi megszületett –
erdőtáji, házuk-táji
száz csúrt vaddal megtöltenek.
Tórum szélként fújdogál:
csúcsos szálfák csúcsa, ím,
Kérges-Föld-Anyánk mellére
lehajlik,
ágas nagy fák ága is
Öles-Föld-Anyánk ölére
nyomódik.
Így szólnak: „Szél-isten-öreget
keressük meg, lőjük le!”
Szél-isten-öreget megkeresik,
állkapcáját átlövik.

Hét télen át, hét nyáron át
ül az idő szél nélkül.
Hat télére, hat nyárára
házuk-táji teli csűr
fogyott, csappant, kiürült.
Kint hentergő, hitvány ebük
éhségében felfordult.

Véres-kéz-fi kapja magát,
íját kintről, ím, beviszi –
hat tél óta, hat nyár óta
íj idegét megfeszíteni
nem bírja.
Íját így hát lekaparja,
a lekaptart aludt vért ők
megfőzik,
levest isznak belőle.
Így szól Szárnyas Paskerhöz:
„Kérlek, nézzél körül kint:
az a felhődarab fönn
mozog-e vagy egy helyt ül;”
Hát a másik ki is ment,
nézi: mozog is, nem is.
Ismét kéri: „Menj csak megint!”
Megy a másik, megnézi:
hát a felhő csúszik már.
Bemegy, mondja a társának:
“Fönn a felhő megmozdult,

csúszik tovább sebesen!”

*

Zúzmarás erdő
hét közibe
készülődnek ők.
Nagyanyjuk minap eltett
tompodarabkát kotor ki
tarisznya fenekéről.
Odanyújtja, ezt mondja:
„Kint nem lesz, aki adjon!”
Zúzmarás erdő közibe
ment a két férfi.
Jávör járta
jó tisztást keresnek.
Hótalpon csúsznak
úttalan utakon.
Legelőt látnak,
az oldalát kerülik,
tüzet raknak az erdőn.
Éjjel éles szél szökken,
tüzük vadul lobog már.
Véres-kéz-fi megszólal,
így szól Szárnyas Paskerhöz:
„En az éjjel álmodtam:
hét jávorünő anyjához
amint hozzálopódom
világos virradatkor,
szilaj jávorbikája
imígy szól a tehénhöz:
– En az éjjel álmodtam:
ezt álmodtam: Szárnyas Pasker
elrejtő fák közt
közeledett hozzád.
A jobb hónod aljába
turuj-sas-tollas sebes nyíl
szisszenve szállott. –
Ekkor a jávortehén
így felelt a bikának:
– Nekem hó-futó
hét jávorünöm van,
miért éppen énbelém
lőné nyilát Szárnyas Pasker,
mért ne lőné tebeléd?”

*

Hajnal hasadtán
hótalpukat felkötik.
Sebesen siklanak –
hát a jávorcsorda
közelébe jutnak.
Szárnyas Pasker társához így szól:
„Lopódkodj te hozzájuk!”
Véres-kéz-fi válaszol:
„En hét tél, hét nyár
elmulta alatt
eleven vadászügyességem
elfelejtettem –
menj hát te magad!”
Szárnyas Pasker
maga lopózik hát
közelebb hozzájuk.
Turuj-sas-tollas sebes nyilát
jávortehén jobb hóna aljába
csak úgy bebocsátja.
Hó-futó hét jávorünőt
ott sorra mind lelőtte.
Szilaj jávorbika meg
havas legelő szélén,
fagyos legelő végén
eszeveszett futásnak eredt –
a két férfi – utána!
Hótalpuk siklik sebesen,
hóvihar kél nyomukban.
Véres-kéz-fi tegezében
süvöltötte a kiálló nyilak,
füttyülnek a vérszomjas vesszők,
olyan gyorsan száguld
gazdájuk.
De csakhamar kifulladás,
így szól Szárnyas Paskerhöz:
„Íme, a szilaj jávorbika
előlünk eliramodék:
nem érzük el, nem ejtjük
el,
nem is látom, hová tűnt!”
Szárnyas Pasker imígy
szól:
„Engedj engem előre!”
Szárnyas Pasker hótalpon

most már egymaga siklik,
de a bikát bizony még
éppen csak hogy megpillantja,
máris tovább iramlík,
szeme elől eltűnik.
Szárnyas Pasker megáll most,
hóléceit leoldja,
vállához illeszti őket
fennen szálló szárnyakul.
Felszökken a magosba:
a jávorbika útját
babonázva bökdösi:
„Ha vágatni akarsz, hát
vágatni vadul, meg se állj,
csak hol a föld elfogy már,
hol ég és föld összeér:
nyilam, tudom, ott elér!”
Jávorbika fut bizony:
fenyőerdő csak egy ugrás,
ingovány: egy iramodás.
Ott, hol a földünk véget ér,
hol ég a földdel összeér,
Szárnyas Pasker a nyomába ér:
tollas nyállal teli tegezéből
elővesz egy könnyű vesszőt,
ija idegét feszíti,
nyilát nyomban elrepíti.
Bika vére a hóra hull,
bánatosan, búsan bög,
szeme tükre megtörik.
Hat lába volt a bikának,
kettő elől, kettő hátul,
kettő pedig középütt
éppen a hasából nőtt.
Szárnyas Pasker legelőbb
a hasból kinőtt lábakat
kardjával lekanyarítja,
miközben imát mormol;
Felső Éghöz fohászkodik:
„Felső Ég atyám, hallgass meg:
ezt az állatot ezentúl
igézd isteni erőddel
hatlábú helyett négylábúvá!
Én, a férfi,
íme, utolértem,
le is lenyilasztam –
de ha majd egykor
emberek üzik,
ugyan hogy ériék utol;
Hogy tudják ők megölni!?”
Azzal a jávorbikát

vagdosni kezdé.
Tüzet rakott tüstént,
a jávor húsát
meg is megsütötte,
éhét elütötte.
Amit még meghagyott,
mind magával vitte.
Társát, ím, megtalálta,
keblébe dugott húsdarabját
Véres-kéz-finak odanyújtotta.
Az rágsálni kezdett
ímmel-ámmal.
„Hamar megjövél,
Nem lehet messzi, ahol
leölted!”
Szárnyas Pasker
nevetve mondá:
„Nem jártam bizony messzi:
ahol az égbolt
összeér a földdel,
a világ végén
tükröző szent tengernél,
ott öltem én meg!”
Véres-kéz-fi is
oda készült menni.
Szárnyas Pasker így szól:
„Te ha jót akarsz,
oda ne indulj!
Ha télen elindulsz,
nyáron se érsz vissza!”
*
A jávorcsillagot
Felső Ég atyánk
világteremtéskor
hat lábbal alkotá
ez alsó földre:
hasa közepén
vala még két lába.
Erőtlen ember
őt üldözni
nem bírja vala.
Szarvas nyomába
Szárnyas Pasker
szállt, mint a szélvész,
utol is érte,
le is nyilazta.
Fölös lábát levágta.
Így majd az ember
vadászhat rá
vadon erdőben,
fagyos hómezőn.

Ha hat lábbal vágatna,
hogy bírna rá vadászni!

*

Az a jávorszarvas
jávorcillagként
föltetszett az égre:
míg a világ világ,
Felső Ég atyánknál
ragyog tiszta fénye.¹

(Képes Géza
fordítása)

¹ *Leszállt a medve az égből,*
Európa, Bp., 1980. 99–106 p.

2. Pápay József tudósítása a hantik nagy medveünnepéről

Pápay 1896 november 14-én egy obdorski Mad'a Estebán nevű sámánnal eljutott Vul Pasl, a nagy folyóág melléki hantik nagy nemzeti ünnepére, mely decemberben, a napfordulókor zajlott le, ami épp a mi és a pravoszláv karácsonnyal esett egybe – időben a magyarok regőli hetével azonos az ideje hát! Megtudva itt, hogy Vul Paslon már négy napja áldoznak – a helyszínre ment. Bizalmatlanul fogadták.

Először egy tágas szertartásjurtába vezették, melynek közepén tűz égett, egy nyúzott rén (bőre?) mellett ült a sámán: körül 20–30 férfi. Az asszonyok és a gyerekek távolabbi sarokban húzódtak meg. A jurta széle és hossza 11 lépés volt, nyolc oszlop tartotta a tetőt. Az oszlopokba egy méter magasságban egy eltorzult arcot véstek. Ez a *jiljan* (alsóbb rendű osztják istenség), melynek homlokát színes szalagok, rézgyűrűk díszítették. A bejáratnál szemben állt a loň bálvány, *Ort-Jix* (fejedelmi), amit máshonnan hoztak ide, és a legfőbb bálványuk. Ez valószínűleg a sarkali vár istenszobra lehetett, amit a keresztény hittérítőknek nem sikerült tűzbe vetniük. A hantik a Konda folyó mentén rejtették el. *Ort-Jix* „fejedelmfit” Tórum (az Ég) társa és segéde gyanánt tisztelték. Fából volt a feje, ezüstből kivert az arca, prémekkel tömött zsák a törzse, keze posztóujj, lába nincs. Egy posztószerű kaftánban egy asztalszerű állványra állították. 1,5 méter magas vastag posztó selyem göngyöleg, mellette sok rókaprém és 50–60 rozsdás szablya.

Közben kint réneket áldoztak és ezért a férfiak kiszivárogtak a jurtából, néhány kivételtől eltekintve, akik Pápayt nem engedték ki e szertartásra. Két óra múlva visszatértek az áldozók. Akiket a bennmaradtak kérdeztek a szertartás menetéről. Lakomához láttak, ami teából, főtt rénhúsból, fagyott halból állt. A lakoma után faggyúgyertyákat gyújtottak, a tüzet pedig kioltották. Ekkor jött a kardtánc, amiről Pápay tudott már, hisz Reguly Antal is említette 1845-ben, aki január 15-én a Berjozovóhoz közeli Jelping ousban látta, de nem írta le.

Pápay így írta le: „A sámán intésére két ember fölnyalabolta a loň mellé fektetett szablyákat és kiosztotta a férfiak között. Erre aztán azok szablyával a kezökben a tűzhely két oldalán egymással szemben két sorban álltak. A sámán, a ki ez alkalommal szárnyas subát öltött, két kisebb fajta kalapácsot tartván kezében, az egyik sor elé állt. A két kalapácsot összecsapta, erre aztán éktelen haj! kiáltásban törtek ki és jobbra-balra hajlongva a szablyákat majd letartják, majd fölfelé emelik, közben folytonosan kiabálják: haj! haj!

A sámán egyik sor előtt lassan elhalad, a két kalapácsot mint valami szentséget tartja a kezében, előtte és utána szintén egy-egy szablyás férfi megy szintén jobbra-balra hajlongva, az előtte levő háttal megy előre. A sámán megint összeüti a két kalapácsot, erre éktelen kiabálás támad, majd ismét az egyhangú haj! haj! következik.

Midőn a sámán mind a két sor előtt elhaladt és közben-közben az adott jelre többször is felkiáltottak, a szablyatánc véget ért. Az egész actus mintegy fél óráig tartott. A sámán a két kalapácsot a tűzhely fölött levő gerendán helyezte el.”²

Kis idő múlva a jurta ajtaját nagy robajjal betaszították. Két férfi jött be, az egyik asszonynak volt öltözve. Meglehetősen erős tréfákkal mulattatták az ünneplő gyülekezetet. Három jelenet után megint tánc következett, az előbb leírt módon. Ezután ismét alakosok jöttek. Pápaynak a Péter nevű kísérője (adatközlője) is játszott, énekelt. Három jelenet után még egyszer eljárták a fegyvertáncot.

² Pápay József, i.m.. 454 p.

A multság éjjel után háromkor ért véget. Ekkor teához ültek, fagyos halat ettek, majd a jurtaban mindannyian aludni tértek. (Pápay is velük aludt, mert kint 34–40 fokos hideg volt.) Másnap, mikor fölébredt, bajuszán jégcsapok voltak. A hantik tüzet raktak, a tűz mellé telepedtek. Pálinkát kínált vendéglátóinak. Mikor kiment, az obdorszki hegyeket, a sík, havas mezőt, romos földházakat és 150–200 lépésnyire egy másik sátrat látott, amely az áldozóhely volt. Egy különös formájú fekete szán is állt ott, mellette három hatalmas posztógöngyöleg, de közlelről megnézni nem engedték, karon ragadta egy öreg hanti és visszavezette a jurtaba. Erre kitört belőle a harag, a hantik tanakodtak, végül belementek, hogy este már ő is részt vegyen a titkos szertartáson. Közben új vendégek jöttek, áldozati állatokat, rénborjút, bikát hoztak. A borjút a fekete szán mellé állították. E szán talpfája mindkét végén föl volt hajlítva, mert tilos volt a megfordítása. A szánon *Xiñ-ort-poX* (a járványvész bálványfi) göngyölegjét szállították ide. A szán küllőire vörös festékekkel vérfoltokat festettek. A posztógöngyöleg igazi vérrel bemázolt.

A szán mellett kis tüzet raktak, a borjú nyakára hurkot vetettek, amivel megfojtották, hogy kiöltötte nyelvét. Ekkor a sámán fejszével fejbe kólintotta. Megnyúzták, és nyersen majdnem az egészet fölfalták.

Estig újabb és újabb vendégek jöttek. Amint besötétedett az ifjúság különféle testgyakorlatokat végzett. Fát húztak, birkóztak, futottak stb. A győztest hatalmas riadalommal fogadták.

Végre elindultak a szent sátor felé, egymás után lépdeltek. Pápay előtt ment a sámán, mögötte a Péter nevű kísérője követte. A sátor előtt áldozati pénzt adott Pápay Ort-Jiχnak. A bálványhoz kézen fogva vezették, előtte háromszor fejet hajtottak. A férfiak egyenkénti járultak a bálvány elé – nő és gyerek nem lehetett jelen. Behozták a leölt állatot (kint, közvetlenül a bálvány mögött ütötték le), elhelyezték a lonχ előtt, megnyúzták, kivették szívét, máját, veséjét, amiket egy nyírhéj edényben a bálvány elé tettek. Úgynevezett „jótevő” emberek az állat első részének darabjait jelenlévők közt kiosztották, Pápay is kapott egy darabot. A hátsó részt hatalmas vasfazékban a tűz fölé akasztották. Ekkor a sátorajtóban megjelent két „igézettevő ember” egy-egy fahasábbal, amiket nekitámasztottak a tűzhely vasának. Monoton hangon elkezdtek énekelni; amit az egyik énekelt, a másik ismételte. Pápay nem értette a hosszú éneket, mert elferdítették a szövegét. A végén a két énekes a fahasábokat, melyeket a sámán közben zsírral megkent, a tűzbe hajították. Hatalmas tüzet raktak hét teli öl jegenyefenyőből és ugyanannyi öl nyírfából. Óriási hőség lett a tűz körül, hatalmas lángok csaptak feléjük, a gyékényt is perzselték. Ekkor a sámán nagy gyorsasággal hétszer megkerülte a tüzet, és a vasfazék tartalmát, az olvasztott zsírt a tűzbe öntötte. A hatalmas láng erre a sátor belsejében egyet fordult és magasan fölszállt. Az áldozók óriási üvöltésben törtek ki: *kaj! kaj! kalaj!* (Lásd a camban!) Ezzel az áldozat véget ér. „A tűz szépen ment” – mondták. Majd a bálványos házban a fegyvertánc és az alakosok játéka következett.

Másnap Pápay kiderítette, hogy három évente tartanak ilyen nagy áldozati ünnepet más nemzetségek részvételével. Az áldozat rendszeren hét napig tart.

3. Tibeti, liturgikus cam

A Kopan kolostor lámái 2001-ben Moszkvában, a 3. Színházi Olimpián adtak e műfajról képet. (Kozma András, a Hattyúdal színház tagja, videóra vette a szertartást. E videofelvétel alapján írjuk le.) Műsoruk két részből állt: az első rész a „haragos cam”, a második rész a „békés cam” típusba tartozott. Szórólapjuk segítségével tájékozódunk a műfajról.³

Nyitány

A táncokat a szerzetesek imái és zenélése⁴ készíti elő. A tibeti zene, akár a többi forma, felajánlás a megidézett istenek részére. Ezek a rituális zenedarabok, dallam és ritmusszerkezeteik szerint, matematikai pontossággal megírt kompozíciók. A zene is kétféle: *sipa*, békés, és *takpo*, azaz haragvó típusú. A békés istenségek a finoman előadott lágy dallamokat szeretik, a haragvók inkább a gyors, hangos előadást, nyers kontrasztokat.⁵

Látvány: *Bevonul a hat zenész. A szín jobb oldalán, velünk szemben leül, a szín mélyén. Ketten a nagy nyeles, kétfenekű dobokat (ütőjük sarló formájú), ketten a mély öblös, hatalmas cintányérokot, ketten a fúvósokat kezelik; két fagott félét fújnak, meg két, három méter hosszú, mélyhangú teleszkóp-kürtöt, melynek kürt része a földet éri. Szerzetesi ruha van rajtuk, sárga szertartás fejfedőjük leginkább a görögök sörényes sisakjára emlékeztet.*

A „haragos” cam

Hangzás: *Az imákat monoton hangon, nagyon mély fekvésben mondják a fiatal, vékony szerzetesek. Gerinctöböl képzik a mély, öblögetős hangot.*

A „haragos cam” részben adják a *Kalarupa* táncot, vagyis a haragvó isten táncát, amely a *Kalarupa áldozat* része.

A „bölcesség kardtánca” (a borzas hajjú terítőké) követi, ez szintén a „haragos cam” részét képezi. A zene és az ének a *Palden Lhamo áldozatából* való. (*Palden Lhamo Tibet és a Mindenség védőistenője.*)

Ez az energikus tánc az embereknek nyújt segítséget, hogy tudatuk legyőzhesse mind

Mit látunk a színen?

A szerzetesek hívó, idéző imájára (kürtszóra, csengetésre, dobolásra) bejön két kék és két piros selyembrokát ruhás, fekete maszkos, hosszú, borzas hajjú lény kezükben kivont karddal. Párosával, fél lábon dobbantva beugrálnak, majd négyszögbe állnak; körben, oldalra,

³ Baloldalt a szórólap tájékoztatása olvasható, a jobboldalt, dőlt betűvel szedve a videoanyag leírása, a zárójelben saját megjegyzéseim.

⁴ A hagyományos tibeti zenét három kategóriába lehet sorolni: népi; vallási (bon és lámaista); és udvari (világi) zenére („gar” ének és tánc). Mindhárom zenetípus határozott jelleggel bír és pótolhatatlan a társadalmi szerepe. A népzene a három közül a leggazdagabb és legváltozatosabb, amely magába foglalja a népdalokat, a táncdalokat, az elbeszélő énekeket; a hagyományos opera zenét és hangszeres zenét. (Tian Liantao: *Achelhamo, Celesital Female*. Parts from Tibetan Opera. PAN Records Ethnic Series, Leiden, Netherlands, 1996. 5 p.)

Kárpáti János szerint a lámaista zene négy rétege: 1. bramanista réteg: sámán rítus + filozófia, 2. lámaista réteg, ugyancsak bon + buddhista filozófia, 3. tantrikus mágia (imák, hangszerek), 4. nesztoriánus keresztény hatás, a kötött szöveg és ütem grafikus leképzése. (Lásd: Kárpáti János: *Kelet zenéje*, Gemini Budapest Kiadó, Bp., 1998.)

⁵ *Gyűjtő szakrális énekek*, Fono Records, 1998. – CD lemez szövegéből.

az öt akadályt: a mohóságot, a haragot, a gőgöt, a ragaszkodást, a féltékenységet és a tudatlanságot. Az akadályok leküzdésének módszere a „Négy Hatalmasság” idézése. 1. a „határtalan jóság” minden érző lény felé; 2. a „határtalan szánalom” a szenvedők iránt; 3. a „határtalan öröm” mások szenvedésből való megmenekülése fölött; és végül 4. a „határtalan közömbösség” – a barátok és ellenségek felé egyaránt. E „Négy Hatalmasság” a négy megvilágosult energiát – a Nyugalmat, a Növekedést, az Erőt és a Haragot – jelképezve négy istenség formáját ölti magára. Haragjuk sem konkrét élőlényekre irányul, hanem a tudatlanságra, ami önző korlátoltságával béklyóba ver. Táncuk közben a bölcsesség kardját forgatják, mert egyedül ez képes átvágni az önzést és megnyitni a szíveket mások irányába.

jobbra, balra ugrások, majd helyben fél lábon forgás; négyszögbe fordulás; leguggolva karddal vágnak a levegőbe, összeérintik bent a kardokat⁶ – kihátrálnak, majd újra be. 180 fokos forgás a saját tengelyük körül és fél lábon; a nagy kör együttes forgatása, jobbra-balra, felugrások, majd „helycserés” átlós kitámadás, miközben a kékek kerülnek előre, és ledöngölő lépésekkel kitáncolnak. A két piros ugyanígy, követi őket.

Csillapító imák. A szerzetesek kezében gyémántjogar és harang, a vadzsrakila. Jelképes kézmozdulatokkal idézik a mantrákat. Ők az egész, hamis illúzió-világ előhívói.

Hangzás. Előkészíti az új szereplőknek a teret. Újra erősödő ritmusban szól a cintányér, a kürt; a dobok egyet-egyét ütnek közbe. Egyre nagyobb a feszültség; a cintányérütések gyorsulnak; a kürtölésbe, mely úgy bög, mint az alvilági bika, beledöndülnek a dobütések. A csengés, öblös cintányérütések felerősödnek.

A „fényes szarvas és a sötét jak” tánca is a „haragos cam” része.

(A szarvas és a jak a tibeti védőistenek köréből való figurák, és azok békés, ill. erőszakos aspektusát mutatják be.)

Befut a sötét jak kék-, mögötte a fényes szarvas arany brokátruhában.

Táncuk. Körbefordulnak önmaguk tengelye körül fél lábon, kezükben színes szalagokkal, mint korbáccsal, csapkodnak maguk körül, de felugráskor mintegy a szárnyukká válnak ezek. A körben forgó táncban a szarvas üldözi a jakot, majd kiállnak egymással szemben, átlóba. Hátrálnak. Csapkodnak a szalagokkal lendületet véve, páros lábbal felugranak; leguggolnak párhuzamban egymással; két oldalra fél karjukra kidőlnek, egyik jobbra,

⁶ Mint az erdélyi betlehemesek botjaikat, vagy uhersko-hradistyei kardtáncosok.

másik balra, majd ugyanez fordítva. „Beülnek” guggoló pózba (magvetés, nemzés?), majd felugorva, szembefutva támadnak egymásra többször, háttal fordulva „ütköznek”, ám közben nem érintik egymást! Majd újra felugrások, páros lábbal, forgások körben. A szarvas forgás közben szinte kisodorja a bikát, majd helycsere. A szarvas kifelé indul, és súlyos dobbanásokkal kitáncol, követi a bika.

Hangzás. Ismét szól a hívó zene. Kürt és cintányérok; bög a kürt; erősödő csörömpölés; csengetés; súlyos dob ütések.

Most a „csontváz-táncot” látjuk, vagyis a temető két védőszellemének táncát, melyet a *Drukchum* áldozat összefüggésében mutattak be. (Ez a hagyományos térsztaáldozatra, a *tormára* készült.)

Beszalad a két Luba. Kis csontváz figurák, fehér koponyamaszkjuk fülrésznél berakott, csikos, textil-kígyótaréj; a hátukat verik a piros szalagok. Fehér nadrágban, kívül hordott ingben, széles piros, csengős övvel, lábukon öt ujjas, veres rongycipő, kezükön veres kesztyű, derekukról piros szalagszoknya lobog.

(E figurák roppant népszerűek, otthon, Tibetben gyerekek alakítják őket, ahol riogatják a nézőket, hanyatt kivetik magukat a közójük, így szorítva hátrébb őket.)

A két, kis figura beugrálja átlósan a teret, szembefordulnak. Köröznek, móríkálják magukat csípőre tett kézzel integetve, csalogatva, kitámadnak a nézőkre. Hátrálva védekeznek, a nézőknek háttal, kellelve maguk csavarják csípőjüket, legyintgetnek, le-lecsapnak, fél lábon ugrálva, forogva, kitáncolnak.

Lecsengetés után a zenészek felállnak, szünet következik, kivonulnak.

A „békés” cam

A „békés cam”, mely *Bodhiszattva táncát* foglalja magába, visszavisz minket a 9. századba, amikor is Tibetben hanyatlásnak indult a buddhista vallás, és a Hó országát Langdharma, az utolsó tibeti király kormányozta, aki üldözte, elnyomta az addig gyarapodó szerzetesi központokat. A következő században néhány, nemes család igyekezett feléleszteni a buddhista gyakorlatot, a kolostori hagyományokat. Egy *Ha shang* nevű – ekkor épp Tibetben tartózkodó – kínai szerzetest arra kértek: szenteljen fel új szerzeteseket és apácákat. Ez volt a kezdet, míg végül Tibet hívő nemzetté vált, ahol több férfi és nő esküdött a szerzetesi életre, mint bárhol másutt a világon a történelem folyamán.

Ebben a táncban a *Bodhiszattva* örömét *E táncot megelőzi egy, az egész teret „tiszta*

fejezi ki a kínai szerzetes nagy teljesítménye fölött, és hálából ételt és vizet ajánl föl *Ha shang*nak. Fonalat fonnak és díszes szerzetesi ruhát varrnak neki – mondja a kísérő szöveg.

A „békés cam” része a dakinik csodaszép, meditatív tánca is, melyet az „égi táncosok megzabolázásának” neveznek. A dakinik pajkos, találékony, néha ravasz nőalakok, akik a Mindenség erejének megújításáért felelősek. A magasabb tanítások eme birtokosai továbbadják tudásukat a buddhista lámáknak és a nagy meditálóknak, de ezeknek előbb egy sor nehéz próbán kell átesniük. A dakinik a „homály nyelven” beszélnek. Azért nevezik így, mert a nagy titkokat a dakinik csak akkor nyilvánítják ki, mikor a szürkület épp a sötétségbe tűnik át. A „homály nyelve” átfogó nyelv, ahol „egyetlen szótag a tanítás hat kötetét” tartalmazhatja. Azt mondják, ezt a szöveget Pakisztán északi hegyeiben írták, és ma is ott őrzik, a dakinik földjén, egy mitikus országban: Oddijanában.

Ez a tánc az öt dhjani-buddha ábrázolásainak, és a legkisebb, általuk kiemelt szótagnak és a ruhájukon jelzett fontos attribútumoknak, a mesteri csontdíszítésnek megfelelően – az öt érzék.

Az „égi táncosok megzabolázása,” a „hosszú élet szertartásának” része, melyben arra kéri a nagy tanítókat: ne hagyják el ezt a világot. A dakinik e „tisza tér” csábításának köszönhetően leszállnak az égből. A szeretett mester ezen a terepen tanítani tudja a mennyei lényeket. A mester földi tanítványai sok ajándékot adnak állandóan (leszállással) fárasztott „dakiniknak”, arra kérve őket, hogy térjenek vissza égi birodalmukba, és hagyják a földön a nagy mestert, aki értékes emberként születik újjá, különben is még számtalan alkalmuk lesz követni a szellemi utat.

A következőt a „Sötétség Istene és a Fény Istene táncának” nevezik. Ezzel két evilági istenre emlékeznek, akik valaha *Shambala* északi csúcsán éltek. E két isten örök vitában érvelve azon fáradozik, hogy egy pontba sűrítse tanítását. A *Sötétség Istenének*

territóriumma” alakító, különleges ima.

Amit látunk, az az öt sunak, a feketekalaposok tánca. Két kék, két piros és egy aranysárga kosztüös alak roppant szépen koreografált tánc, női finomságú lépések kombinációja látható. Emelt lábbal forgás; négyek, nyolcak kilépése jobbra-balra, majd forgás saját tengelyük körül fél lábon; közben a szalagokkal kézjátékok, lengetések, majd kettesével kiforognak. Végül az utolsónak maradt kék ruhás, magában táncol, majd kitűnik.

Látvány:
*Kiáll az egyik zenész, kifelé néz, vár, majd kimegy.
Bejön a bika. Egyedül, nagy térélelő lépésekkel betáncolja a teret. Beguggol, hintázik, „magot vet”. Bal és jobb oldalra*

célja a boldogság önös élvezetébe merülés, nem számít, ha ezzel hazugságba és bajba kever is másokat. A *Fény Istene* szerint ez az út nem a boldogság eléréséhez, csak az én leépüléséhez vezet. Az igazi boldogság megtalálásához az kell, hogy más teremtményeken segíts. Elveik megszilárdítása érdekében a *Pancsen Palden Jeshe*, vagyis a *Harmadik Pancsen Láma* elé mennek. Ő egy nagyon régi, bölcs módszert választ a vita eldöntésére: kockát vettet velük, és itt mindig a Fény Istene nyer.

(Lásd fent az újévi bűnbak király és ál-láma jelenetét!!)

Ezt a táncot hagyományosan mindig olyan helyen adják elő, amit nagy baj ért: háború, éhínség vagy járvány.

A „békés cam” a Fekete Kalap(os)ok, vagyis a *sunakok táncával* zárul, amit azért adnak elő, hogy a buddhisták az értékes *Dharma* tanítás gyakorlatával legyőzzék az akadályokat.

fekszik, fél fekvőtámaszban szembenéz velünk; fejét ingatja, feláll, indítja tánckörét. Térölelő lépések, forgások. Súlyos dobbanásokkal bejárja a nagy kört. Az ajtóban visszafordul végül, fejét ingatva néz minket, majd kitűnik.

Egy fekete kalapos vezeti a táncot, de ott vonul a sorban a sötétkék arcú adsar; a hindu térítő; a bika; a halál, és végén a fehér öreg, akinél fehér kendő és rózsafüzér van. Beállnak a zenészek is.

Együtt énekelnek a nézőkkel szemben állva.

*(A tánc alatt zajlott a fekete tea felajánlása, egy olyan szertartás, amely a *Dharma* terjedésének minden akadályát megszünteti. Utána teaszertartás és mandala készítés volt.)*

4. A zanszkári Milarepa-cam – pantomim

A tibeti Milarepa-játékra élő példát láttunk a francia tévé jóvoltából: egy *zanszkári*,⁷ újévi, falusi cam játékot. Ez egy kis, 5-6 szereplős cam volt. A jelenetben a szent remetét, Milarepát egy falusi paraszt vagy láma alakította. A két vadász, a két kutya, a két, hegyi kecske gyermekszereplő volt. Fából faragott sapkamaszkjukba beszúrt ágakkal jelezték a szarvas állatokat; vállukon csíkos pokróc, a kezükben két bot volt – négy lábú állat voltuk jelzésére. A „kutyák” is két-két bottal jöttek elő; nagy orrig lehúzott, kócos kucsma jelezte komondor voltukat. A vadászok kifordított bundában jöttek, fejükön torzonborz gyapjúkucsma.⁸ A szerzetest alakító játékos arca közepén vékony festett fekete csík volt a maszk finom jelzése.

A szarvas állatok a remeténél keresnek menedéket. Jön az üldözés köre, körben vonulnak, de a remete imájára a kutyák lebénulnak; követi a megtért csapat körtánca, miután a két vadász is hasra, ill. hanyatt veti, azaz megadja magát. Gyönyörű, gyermeki, vidám példázat volt. A forma eme falusi változata még néma, mimetikus. Tibetiek, a világ legvallásosabb népe játssza – naiv, népi.

(A falusi közösség a városba tanulni küldött, közösségükből kiszakadó gyerekeknek szervezte ezt az ünnepet, főszerepet és szellemi útravalót adva nekik – ez volt a szívszorító mögöttes történet.)

---

⁷ Zanszkar apró királyság Leh tartomány mellett, a hegyek közé zárva, a Zanszkar folyó völgyében. Nyolcezer ember otthona, hol a rövid nyarat leszámítva vad tél uralkodik.

⁸ Nálunk hasonló pl. a szentegyházafalui betlehemesek borzas virág-kucsmái.

5. Tibeti opera (Acse Lhamo)

A tibeti, a világ tetei, összegző kultúra, kelet latinja, kitermelte a maga totális népi színházi formáját. Az ún. Acse Lhamo, azaz tibeti opera az itt működő legteljesebb, komplex színi forma.

(E tisztán színházi formát Kathy Foley⁹ és M. Joshua Karter¹⁰ *Tibetan Opera Music and Dance from Lhasa. (A tibeti opera, zene és tánc Lhassából)* című interjúja [Dacidan Duoji-vel és Xiaozhaxi Ciren-nel],¹¹ A. Stein *Színház Tibetben*¹² című cikke, s a TIPA¹³ anyag¹⁴ alapján állítottuk össze és a Moszkvai Színházi Olimpián, Kozma András által videóra vett előadás leírásával mutatjuk be.)

Az Acse Lhamo, a tibeti operahagyomány a buddhista mesemondó műfaj utódja. Ősképe látható a *Sukji Nyima* című játékban, ahogy lama Mani, a balladaénekes kibontja a képes kézirattekercset, melyből híres narrátorok meséltek, fémzáccsal rámutatva a következő szereplőre, irányítva a nézők figyelmét.

E történetek a Játaka/dzsakata meséken alapulnak, ezek Buddha előző életeiről szóló, vagy buddhista szentekről szóló eredeti tibeti történetek. Ezeket drámai formában adták elő, a főszereplő színészek az egyén történetét, a kísérő narrátorok a jelenet háttérét mutatták be. Thantog Gyalponak tulajdonítják e kezdeményezést, aki 1385 körül élt. Egy hagyományos tibeti opera szerint „csodálatos énekeket és táncokat terjesztett el a nép között, mint baldachint emelve a népek feje fölé, így hatva gondolkodásukra a szent tanítások és a nagy emberek élettörténeteivel”.¹⁵ A jelenkori előadásokat neki ajánlják, csakúgy, mint a népi szertartásokat, melyeket a gazdag aratás reményében ajánlanak e szentnek.

A Lhamo „goddess”-t, istennőt jelent – jóllehet e darabokat régen kizárólag férfiak adták elő. Ezt Wang Jao összeköti egy pantomim táncsal, amit női maszkos táncosok játszottak.¹⁶ A Mahajana buddhista történetek közül számos a Lhamo repertoárral, ill. a Manora Színház meséivel is összefügg. (Ez a legősibb táncos drámai műfaj Thaiföldön).¹⁷

A Manora mesék alapszüksége: hogy egy madár-nőt egy vadász/halász elfog, de az később visszaszáll szellemi hazájába. Sok Lhamo történet is a nő mennybe szálltával, szökésével végződik. A repülési jelenetnél a hagyomány szerint a színész székről felugorva „földre száll”, miközben fehér textillel csapkod. [Ez az átváltozás metaforikus képe.] A férfi karaktert vadásznak, vagy halásznak nevezik.

E játékséma – a női médium-táncos, kinek lelke transzban kiszáll, és a férfi sámán-clown, aki vigyázza emennek révületét, miközben szórakoztatja az összegyűlt nézőket – néhol máig

⁹ Kathy Foley tanársegéd, a Californiai Santa Cruz egyetem színházi szakán, indonéz színház a témája, az Asian Theatre Journal Délkelet-Ázsai szakértője.

¹⁰ M. Joshua Karter előadó ott, és a Route One Production művészeti igazgatója, ez a színházi csoport a San Franciscó-i kikötő körzetében működik.

¹¹ Foley, Kathy – Karter, Joshua M. – Dacian Duoji – Xiaozhaxi Ciren, *Tibetan Opera Music and dance from Lhasa*. In: The Drama Review, 1988., Vol: 32. 131–137 p. (Lásd magyarul: Világszínház '98, tavasz, 96–100 p.)

¹² Stein, Rolf A., *Le theatre tibetian* (A színház Tibetben). In: Les theatres d'Asie, Paris, 1968. 245–256 p.

¹³ A TIPA a „Tibetan Institute of Performing Arts” rövidítése.

¹⁴ *A Tibetan Institute of Performing Arts*, Presenting two operas: Sukyi Nyima and Pema Woebar, prepared: Philippa Russel, photo: Kim Yeshe é.n. (TIPA Drama School McLeod Gunj Dharmasala 176 219 District Kangra, Himachal Pradesh.) [E füzetet, a Prágában fellépő csapatról, Boráros Szilárd bábtervezőnek köszönöm!]

Sukyi Nyima, TIPA, 2005. <http://www.tibetanarts.org/sukyinyima.html>

¹⁵ Foley, Kathy – Karter, Joshua M. – Dacian Duoji – Xiaozhaxi Ciren, i.m., 131 p. (Lásd még: Világszínház '98, tavasz, 97 p.)

¹⁶ Uo., 8 p.

¹⁷ A lakhon nora vagy Manora, egy rituális gyógyító szertartásból ered. Manora egy félig madár, félig hercegnő, aki a mese szerint sok szenvedés végén elrepülhet a hercegével. (*Képes színháztörténet*, Magyar Könyvklub, Bp., 1999. 494 p.)

megtalálható a dél-ázsiai országokban, és pedig Burmában és Thaiföldön, ahol e médium-zsánereket eredeti népi alakoskodásaik alapelemeként tartják számon.

Akárcsak Tibetben, a burmai és thaiföldi csoportoknál is egyesítették e női médiumformát a nem-transzmédium férfiszínészettel. Lehetséges, hogy mindhárom népnél épp a pán-buddhista előadáskeret egyesítette a női lélek-médium gyakorlatot a narrátori visszaidéző hagyománnyal.

Az V. dalai láma idejére (1617–1682) alakult ki a műfaj mai előadásmódja. A meséket narratív jelenetek formájában adják elő, magas hangú ének festi alá, amit a teljes törzs és fej rezonáltatásával érnek el. A színen kívül, oldalt álló szereplők, a színen levőkkel együtt éneklük az utolsó hangzatokat, így, mintegy visszhangot keltve, nagyon hatásos zenei közzjátékot produkálnak. A dalok meghatározott hangulati, vagy szerkezeti szereppel bírnak, egyik dallam gyászt, a másik örömet fejez ki, a harmadik a narrátor mesemondásához alkalmazkodik.

A tibeti operafesztiválok gyakorlata a nyári ünnepkör részeként alakult ki. Az ún. Joghurt fesztiválhoz kapcsolódik, mely a dalai láma nyári palotája előtt, meghívott együttesek játékával zajlott.¹⁸

(Alábbiakban ismertetjük egy tibeti opera szüzséjét, a TIPA-kiadvány alapján, és a videó felvétel segítségével láttatni próbáljuk, hála a moszkvai színházi olimpiának, és Kozma Andrásnak, aki felvette.)

A Sukji Nyima¹⁹ című tibeti opera

Szereplők: *Drangsong*, a szent öreg remete; öreg házaspár; *Sukji Nyima*; a fiatal király, *Dava Sengej*; a király *minisztere*; az állami *jós*; a *tikkára*; *Ringgen Bumo*, (Dava Sengej első neje); a hazafias *papagáj*; a *vadász*; *Jáma*, a gonosz szolgáló; *állatok*; *hóhérok*; *Nyima Sengej*, az ifjú herceg.

Rituális tisztító szertartás és a szín megszentelése

Ez az opera is tisztító célú rituális tánccal *Nagy tánc tér, hátul egyfelől egy oltár,*

¹⁸ Az 1959-es tibeti lázadás, és a dalai láma Indiába menekülése után, az ún. „kulturális forradalom” idején, Kína módszeresen pusztította a kolostorokat, a tibeti kultúrát, ezért Kalimongban a dalai láma, és a száműzött tibeti kormány e kultúra védelmében megalapította a TIPÁ-t, a tibeti opera társulatot, tehetséges profikból és amatőröktől. Ma a TIPA 55 fős társulata (színészek, színésznők, szállítók, szakácsok, maszk, zeneszerszám és színházi kellékek készítőivel együtt), 40 gyermekkel kiegészülve kis közösséget alkot. Számos előadást realizáltak már a hagyományos Lhamo operákból. A Lhamo repertoárba népdalokat, táncokat gyűjtöttek, az egész országból.

A híres Kyjimolong operatrúpp – táncmesterük a Norbulingka (a lhassai nyári palota, a dalai láma nyári rezidenciája) táncmestere volt – eredetileg három játékra specializálódott: ezek a *Sukji Nyima*, a *Pema Vöbar* és a *Drova Szangmo*. Minden *loszar* ünnepen, azaz a tibeti újévkor adnak Lhamo operát, de a Felkelés Napján és más évfordulókon is, pl. a dalai láma születésnapján. Rendszeresen vendégszerepelnek India-szerre, és újabban külföldön is. (Európában Charleville Mezièresben, Prágában, Moszkvában, Ausztráliában, USA-ban stb.)

Hagyományosan az előadások ideje hét óra, de ez külföldön két órára szűkül. A TIPÁ-hoz iskola is kapcsolódik, ahol idős és fiatal tanárok, játékosok, zenészek, trénerok dolgoznak. Itt a népi opera és folklór táncok betanulása, koreográfiai stúdiumok, hangképzés, zenésztréning, a hagyományos operaszövegek memorizálása, koncentráció képesség növelése, a drámai és komikus szerepek elsajátítása folyik. Új színházi technikák és modern darabok tanulása is az oktatás része. A hagyományos és a mai irodalom kapcsolatát is építik. 16 éves kortól vesznek fel ide tanulókat a tibeti gyermekfaluból. A tanárok személyén keresztül az indiai és nepáli iskolákkal is szoros a kapcsolat.

¹⁹ A név jelentése: Sugárzó fény (Nyima=Nap). Ez az opera egy indiai legendán, a Sakuntalán alapszik, amelyet Kalidasza írt, az i.e. II. vagy i.sz. IV. században. Úgy tartják, hogy első, tibeti fordítása a 8. században Vairocana munkája volt, és ezt 11. században tökéletesítette Srevo Lotszava. A fordítás szabadon kezelte az ösmesét.

[A lap bal felén a normál betűvel szedett a TIPA anyagok fordítása olvasható, a jobb felén dőlt betűvel a videofelvételen látottak leírása, általunk. Balfélen, a zárójelekben a TIPA internetes forrásaiból származó kiegészítések vannak.]

kezdődik, melyet a maszkos vadászok, Ngompak adnak elő, követi, éneklő táncoló tündérek (Ringasz) kórusa, kik az istennőket, dakiniket jelképezik.

Gyalu herceg belép a színre és megáldja azt.

másfelől egy trónszék, a mennyezetről függő textilek, barlang-hatást keltenek, ennyi a „díslet”.

Bejön a narrátor, és a herceg, egymás után bemutatkoznak, kezdődik a játék: öt vadász táncos bevonulása, szent körtánca. Az egész fejet takaró maszkjuk arcrésze fekete sík-maszk, kirajzolva rajta a száj, a szem. Különös félkörív alakú párta-rész az arcuk körül, és a fejük tetején antennaszerűen álló fejdísz, s a kezükben lévő jogar-féle a hegyek urait idézi. Fonott zsinórokból álló kötényük – a vadász-halászok jelzése. Lábukon díszes nemezcsizmák. Énekük hősenek-felütésű, táncuk dinamikus, tengely körül forgó.²⁰ Bekapcsolódik a dakinik, a nők kara is, csikos, szóttos szoknyákban, fejükön párta, és fülük mellett berakott textilből kobrakígyó-taréj jelzés. A hercegnek, aki szerepe szerint tkp. a játék megrendelője, magas sárga fővege van, nincs maszkja.

Előjáték

A narrátor előlép, recitálja a történetet. Bod Gaja mellett Indiában van egy királyság, Szemkji Lodro (Eszme Bölcsessége), ahol az uralkodó gonosz, és akinek a népe túl sok állatot gyilkol le.

Belépője után a narrátor, hihetetlenül hadarva, tájékoztatja a nézőket az előzményekről. Neki sincs maszkja, kerek fejfedője, és hosszú copfja van, mint az összes férfinak a csapatban.

Első felvonás

Első jelenet

Drangsongot, a szentéletű remetét, aki a közelben egy erdei barlangban él, megdöbben az a kegyetlenség, és imádkozik az uralkodóért, hogy a népe elfogadja a buddhizmust.

1. jel.: Érkezik a remete, maszkja emlékeztet a vadászokéra, de arany színű, szentség jele, és kevésbé stilizált – nincs pl. „antennája” – fehér szakáll, nagy fehér haj keretezi.

A remete „imádkozik” a karszékében ülve.

Ásít. Csendít egyet a tibeti kettős csengettyűvel – ez az álom, vagy csoda jele?

Egy napon, egy idős házaspár az ország másik feléből a tanért, és áldásért jön Drangsonghoz. Hálájuk jeleként megajándékozzák őt egy fehér kendővel (ágyékkötővel), a következő szavakkal:

– Nagy szent, ki gondot viselsz minden érző

2. jel.: Vendégek táncolnak be, egy fehér öreg, három dimenziós textil-maszkkal az arcán, orra kiálló, szemöldöke, haja bozontos. Fehér, három rétegű bő gatya van rajta. Botját karjával nyakába feszítve táncol, pásztortánc-lépésekkel, forgásokkal.

²⁰ Az Acse Lhamo táncok jellegzetessége: a szökések és forgások, egyik lábukat megemlik és behajlítják, valamint a csuklók forgatása. Alaplépés a cam táncoknál! (In: Világszínház '98, tavasz, 97 p.)

²¹ A térség ősi totemállata – a (szkíta) szarvas-anya, aki női minőségű fényt (Nyima=Nap) szüli.

²² A magyar regösének csodafíú szarvasát, az új fény hordozóját szűz szüli (Jézus).

lényért, áldj meg minket.

– Elfogadnám e fehér kendőt, minden érző lény kedvéért.

A remete azonnal felölti a kendőt és megköszöni.

Ezen az éjjelen „nedves” álmod lát a remete, és reggel kimossa a ruhát a patakban.

Miután visszatér a barlangjába, egy *nőstényszarvas*²¹ iszik a vízből, és viselős lesz. A vemhes szarvasról Drangsong gondoskodik. Kilenc hónap és tíz nap múlva egy rendkívüli szivárvány-jelenés és szokatlanul ragyogó napsütés közepette a szarvas egy leánynak, *Sukji Nyimának* ad életet. (Sukji Nyima, amint megszületik, máris recitálja az OM MANI PADME HUM mantrát, és megszerzi a Három Ékszer Oltalmát.) Drangsong ámultan énekel:

*– Bájós nimfa, istennőtől*²² *született, tested sugárzik a fénytől, ezért Sukji Nyimának nevezlek.*

A lány valóban gyönyörű és boldogan él a remetével a barlangban.

Második jelenet

(E királyság meddő királynője, *Újra a narrátor jön, sebesen hadarva* termékenységi varázslás révén, egymás után két fiút szült: először Dava Sengejt, a Hold Oroszlánját, aki felnőve ellenezi apjának vallási szokásait; másodszer Dava Sonut, az Új Holdat.)

A palotában a miniszter jelenti a király érkezését:

– A király közeledik. Senki se mozduljon, ne nézzen rá. Szemeket becsukni, szájakat kinyitni!

(Némi tárgyalás után az idősebbet a király utódjául választják.) Az öreg király hivatja idősebb fiát, Dava Sengejt, mint trónörökös, és megparancsolja neki, hogy látogasson el a gonosz²⁴ isten templomába, jóslatért és

Neje fején sapkaellenző szerűen áll a korát jelző, bordó maszk, ruhája csíkos szőttés. A vidék „gazdaszellemei” ők. Összehajtott fehér kendőt²³ nyújtva a remete felé, a nő fél térdén, kérően énekel, egyetlen hang áriázó modulálásával – csatlakozik hozzá a külső szélen álló női kar. Az öreg mozdulatlanul, fél térdén, botjára támaszkodva. Átadják a kendőt, s kitáncolnak.

3. jel.: *A remete nyújtózkodik, mint aki álmod látott, de a kendő ott van a vállán. Táncolva a patakba (vetített fénykör!) viszi, és realista mozdulatokkal mossa, gyúrja, majd hazaviszi, kiteríti.*

4. jel.: *A „patak”-hoz ugrál, négykézláb egy szarvas – barna pettyes kezeslábban, fején háromdimenziós, naiv állatmaszk. Iszik, majd négykézláb, a remetéhez mászik, az simogatja, „eteti”.*

Hipp-hopp, betáncol a színre egy ragyogó fiatal leány – semmi naturalisztikus részlet a szülésről! – áriázva adja elő a mantrát.

A remete ujjongva áriázik, befogadja a szarvas szülte lányt, Áradó Fényt (Sukji Nyimát).

5. jel.: *A vidék királya vonul be, nemes kíséretével, s a trónra ül.*

(Maszkos a király is, vörös, síkmaszkja van, sárga selyem ruhája (királyi szín!). A királyfinak nincs maszkja, de szintén sárga selyem ruhája és gombos kalapja jelzi rangját.) Átad a fiának egy díszes

²³ Ugyanolyan kendőt tart a szája előtt a betlehemesben Mária, nálunk, ugyanúgy.

²⁴ A bon vallásra vagy ősi sámánhitre utal – ezt parodizálja.

mutasson be egy speciális szertartást, mely koronázása előkészítéséhez kell.

jogart, nőszülnie kell, énekli, és a sámánjóshoz küldi. A fiú vonakszik, majd rábeszélésre elindul, nemes kísérelőivel.

Harmadik jelenet

Nagy ceremónia közepette két miniszter kíséretében a királyfi, Dava Sengej egy ló nyergébe száll.

(A kísérelő nemesek malomkerék nagyságú kalapot hordanak, melyről körben lógó hosszú piros gyapjú rojt,²⁵ félig takarja az arcukat. Vezetőjük maszkja a kalap széléhez rögzített. Kezében kantár jelzi, hogy lovas.)

A hosszú útra aztán hajóval mennek. A csónakos énekel:

– *Milyen boldogság evezni az erdős tájon. A hajós édes dalokat énekel.*

(A változat szerint: útközben egy Rigngen Bumo nevű nővel találkoznak, aki hercegnőnek adja ki magát és megbabonázza a királyfit. A miniszter kételkedik a lány szavában és sietteti a fiút a templomba.)

[Egy komikus közjáték itt nincs leírva!]

Ahogy a templomhoz érnek, a jós (sámán) épp transz állapotban van, mellette a titkára.

A királyfi kérdi a jóst:

– *Hallgasd Dava Sengej dalát. Amikor atyám a trónra lépett, konzultált veled. Most én akarok nőszülni. Mondd, hol talállok feleséget?*

És a jós elkezd jósolatát, segédje gúnyolódva írja le az abszurd jósolatot:

– *Ha a tavasz hideg lesz és a nyár meleg, és ha ön csampát fog enni egész évben, soha nem hull ki a foga.*

A jós válasza kifog a királyfin (nem érti).

6. jel: „Berobbannak” a lóval, a királyfi derekán a mi farsangi lovunkhoz hasonló bábló „ficánkol, kirúg” – a nemeseket szétugrasztva.

7. jel: Most meg „hajóban” eveznek – ez egy derekukhoz illesztett keretről függő festett textil-takarás. Deréktól lefelé mind benne állnak e „csónakban”, a két evezős a textil két végén, evezőjét forgatja, „evez”, a két nemes és a királyfi középen halad. A kívül-belül festett textil vizet, benne halakat, vízi sellőket ábrázol, egyszerre csónak és folyó – remek bábos eszköz! Kiszálláskor, kilépnek belőle, remek néma közjáték alakul a hajósokkal, akik hajlongva kérik a bérüket, kitaratóan, a nemes úr nem akar fizetni, a hajósok kitaratnak, s végül is fizet. (A hajósoknak sincs maszkja.)

8. jel: Az idegen vidéket két nomád vadász éneke, tánca²⁶ jelzi, tibeti, panyókára eresztett selyem-kabátjuk, nagy kardjuk van.

9. jel: Bevonul a jós-sámán és kísérelte. Púpos segédje hozza trónszékét, két fehér festett maszkos őr beáll mellé, tollas csákót viselnek, ruhájuk, stilizált ábráival emlékeztet a bon papok kötényeire. A jós fővege emeletes, hegyet idéző, koponyák sora jelzi rangját. A jós beállítása komikus, részeg-révílt, csuklik. A királyfi letérdel elé, szóló-áriában közli atyja üzenetét.

A jós révíltéből ébredve, dadog, halandzsázik, segédje buzgón írja, és vihogva ismétli szavait, a jós hirtelen

²⁵ Ez a tibeti nemesek valódi viselete volt.

²⁶ Az Acse Lhamo harci táncok jellegzetessége: a körkörös forgások egy körvonal mentén bemutatott sorozata, mialatt a test vagy 60° szögben előre hajlik, a talaj felé – szoros rokonságot mutat az egész buddhista világban látható harci táncokkal. Rokon e forgás pl. a koreai dobtáncosok és falusi táncok stílusával is. (Világszínház '98, tavasz, 97 p.)

Végül jós azt mondja, hogy valahol északnyugaton keressen feleséget. (Más forrásban keleten.)

felkel, és jót húz rá a kardjával. A szolga, fájdalmában, félkört leírva, eltáncol, és tisztes távolságba húzva gyékényét, ráül, és ír tovább. Ismétlődik e jelenet, az újabb verés után ismét tovább hátrál, majd átadja a királyfinak az írást. Levonul e sámánista–bon kör, a jajveszékelő szolga félkört kitáncolva, viszi ki ura székét – ráismétel, tapsot arat.

Negyedik jelenet

A királyfi menyasszony-keresésre indul a bölcsház miniszterrel (másutt hazafelé indulnak).

Útközben találkoznak a szegény, alacsony kasztribeli lánnyal, *Rigngen Bumoval*, aki hercegnői álruhát öltött. A lány tibeti sört, csangot kínál Dava Sengejnek, majd elcsábítja. A királyfi meg van győződve, hogy ő az a lány, akit a jós mondott. Hiába tiltakozik a bölcsház miniszter, a lányt magukkal viszik a palotába, és megtartják az esküvőt.

A királynővel boldogan él az új király, akinek van egy ún. „hazafias” papagája. Ez az állat ismeri a nő eredetét, és tudja, hogy a királyt megcsalták, de a király leint:

– *Most rend van a palotámban, szép feleségem van. Nem érdekel a pedigréje, csodamadár. Hagyj békén, túl sokat beszélsz!*

(Nem érdekli a királynő „perverz” szokása sem, hogy előszeretettel öli az állatokat.)

Váratlanul tűnik elő e széplány, virágos kalapban, és italt kínál, fél térden dalolva, a királyfinak – akit nemes kísérője hasztalan próbál jelekkel akadályozni – átveszi az italt, és fülig „beleesik” a lányba.

Hazatáncolnak, trónra ültetik a lányt. (Az esküvői szertartást a nyakukba helyezett fehér kendő jelzi.)

Itt vágás van a felvételen – e nagy ugrás oka: (az európaiaknak szánt) rövidítés. Az előadás csak a második felvonással folytatódik majd.

Ötödik jelenet

Rigngen Bumo gonosz természete abban nyilvánul meg, hogy öli az állatokat. Egy nap egy vaddisznó²⁷ lép a kertjébe és kárt tesz a virágokban. A királynő parancsot ad a vadásznak, hogy ölje meg. A vadász becserkészi a disznót, és rákiált a fák között:

– *Halljad, disznó! Nincs irgalom számodra, megyek, hogy megöljelek!*

De amint ráfogja nyilát a vaddisznóra, ott terem a szarvas, ekkor azt kezdi üldözni, de szem elől téveszti. Reménytelen helyzetében, fáradtan, a királynő haragjától félve, álomba zuhan egy patak partján. Míg alszik, Sukji Nyima jön a forrásvízhez. A vadász ébredve, meglátja a forrás tükrében a lányt. Megszólal:

– *Halld, bájos hölgy, e szantálliget lakója, eltévedtem és nem lelem az utat hazafelé. Nem mutatnád meg az utat?*

Ő kedvesen apjához, a remetéhez vezet, az útmutatást ad, és a vadász hazaindul.

Hatodik jelenet

²⁷ Erdők ura, de Siva jelzőállata is!

A vadász visszatér a palotába, és előre látva jutalmát, elmeséli Dava Sengejnek, hogy milyen szép és kedves lánnyal találkozott:

– *Felség, ha 2501 neje lenne, egy se volna hozzá fogható, sőt a világon nincs nő, ki olyan szép volna, mint Ő.*

A király ezt hallva útra kel a vadással az erdőbe. És a forráshoz érve meglátják Sukji Nyimát, aki gyümölcsöt szed. A király azonnal beleszeret, és felkiált:

– *Simkej Lodej királya vagyok, milliók felett uralkodom. Hozzám jössz feleségül?*

Sukji Nyima felel:

– *Bocsáss meg, ha valamit mondani akarsz, fordulj atyámhoz. Nem messze lakik, az erdőben.*

A barlanghoz mennek, ahol Drangsongs medítál. Kikérdi a királyt: ki ő, és mit akar. Dava Sengej kijelenti:

– *Nem teát és csangot inni jöttem,²⁸ nem is macskáért. Én, Simkej Lodej királya, azért jöttem, hogy feleségül kérjem a lányodat.*

Drangsongs válaszol:

– *Leányom igen fiatal, nincs még itt házasságának ideje. Különbösen is, ő az én egyetlen segítőm, mi lenne velem nélküle?*

A király öngyilkossággal fenyegetőzik, ha Sukji Nyimát nem adják hozzá. A vadász és Drangsong megfélemezik.

– *Mérsékeld magad, mert különben pokolra jutsz és ötezer évig nem születhetsz újra emberként!*

Akkor Drangsong a lányához szól:

– *Simkej Lodej királysága még nem buddhista. Ha hozzámégy, elterjesztheted ott a dharmát. Adok neked egy védő mantrát és egy rózsafüzért, de soha ne add oda másnak, még a férjednek sem.*

(Más változatban: két feltételt szab a lányának. 1. a királyi székhelyre vezető úton minden hegy tetején le kell borulnia az otthona felé; 2. a tiltás, ami a rózsafüzérre vonatkozik fentebb. Természetesen a lány elfeledkezik a leborulásról. Így az öreg remetén erőt vesz a bánat, leesik a (hegy)tetőről, és öt angyal az égbe ragadja.)

Hetedik jelenet

Miután visszatérnek a palotába, a fiatalok megülik az esküvőt. Sukji Nyima elfoglalja a korábbi feleség, Rigngen Bumo helyét a trónon. A király egy énekkel fejezi ki a boldogságát:

– *Nem voltam még a Mennysorszámban, de úgy tűnik, hogy épp ide szállt le. Új királynőm valóban istennő.*

A miniszter is énekben magasztalja az új úrnőt, közben Rigngen Bumot féltékenység gyötri. A király és királynő boldogan élnek. Egy idő múlva a királynő egy fiút szül. Mivel feleségének honvágya van, a király felvesz mellé egy Jáma nevű szolgálólányt, hogy szórakoztassa őt. Jáma profi énekes és táncosnő, valójában álruhás boszorkány.

Nyolcadik jelenet

Jáma látogatást tesz a féltékeny királynőnél, Rigngen Bumonál, aki panaszkodik:

– *Hova tette a király a szemét, mért nem nyitja meg előttem ajtaját? Nem tudom, mit tehetnék.*

Összeesküsznek Sukji Nyima ellen. De Jáma hiába mond átkot a királynőre. Egy asztrológus felvilágosítja, hogy Sukji Nyimát egy rózsafüzér védi. A dajka csellel, megszerezi a szent tárgyat:

– *A királynő féltékeny rád, ártani fog neked. Ha van talizmánod, add nekem, hogy segíteni tudjalak.*

²⁸ Ez egy közmondás, jelentése nem csak beszélgetni jöttem, de komoly céllal.

Sukji Nyima naivan a kezébe adja a rózsafüzért, de később visszakéri. A két gonosz nő másolatot készít a rózsafüzérről, és a hamisat adják vissza Sukji Nyimának. Ezután Jáma átka megfogon, a lány eszméletét veszti. Ekkor Jáma elpusztítja a király kedvenc fehér elefántját. De Jáma a gyilkot az alvó, öntudatlan Sukji Nyima mellé teszi. A király így talál rá, felbőszül, meg akarja ölni a feleségét, de a hazafias papagáj kimentti Sukji Nyimát.

(Más változat szerint nem átok hat, csak altatót/mérget adnak neki. És az elefánt elpusztítása egy időben történik a kis királyfi megölésével. Míg a királynő öntudatlanul hever, kezébe teszik a gyilkot és mellé a kisfia tetemét. A király épp számon akarja kérni az elefántot Sukji Nyimán, mikor felfedezi a szomorú valóságot.)

Második felvonás

Első jelenet

A király kisfiával alszik, Jáma,²⁹ a gonosz *1.jel.* *A (szolgáló által) megölt kis szolgáló elveszi a fiút, megöli, az alvó trónörökös – az alvó királynő előtt – egy királynő ágya mellé teszi a holttestet. véres báb jelzi a földön. A királynő békésen alszik.*

Második jelenet

A király rálel (Jama által megölt) halott fiára, (mert ott a kés), azt hiszi, hogy a felesége a tettes, meg akarja ölni, de a papagáj ismét védi. *A király épp kivonja kardját, lesújtana, de befut a zöld tollruhás, állatmaszkos papagáj, védi ürnőjét. A király lefejezi a madarat. (A lehúzott maszk helyén fehér burok! Kiviszik a hullákat.)*
– Nem ő ölte meg, hanem a te karmád. lehuszott maszk helyén fehér burok! Kiviszik Esküszöm neked, hogy Sukji Nyima ártatlan. a hullákat.)
Ha nem hiszel nekem, fejezz le, és ha nem hazudtam, fehér vér folyik belőlem.

A király megöli a papagájt, és látja, fehér vért, mely bizonyítja Sukji Nyima ártatlanságát.

Harmadik jelenet

Ennek ellenére a király elrendeli felesége kivégzését:

– Ez a hitvány emberevő démon, többé nem királynő. Vidd ki a hegyekbe, hadd végezzenek vele a vadállatok!

Az állatok megmentik Sukji Nyimát, köztük van a szarvas is (az anya). Felfalják a hóhérok, Sukji Nyima újra szabad lesz. (De a történetek megrázzák.) Éneke szarvasanyjához szól:

– Lama Mani, a vallási tanító barlangjába akarok menni, hogy ott három évig meditáljak, jöjj velem anyám, légy a kísérőm.

4.jel: A király felrázza nejét, az felsikolt, de fájdalmát a kar énekli ki, ő néma marad.

5-9.jel: A király hivatja a hóhérok, őket láttuk az előbb, a kardokkal, most harci dalban, táncban fenekednek. A királynét, kötélen vonszolják, térdre lökik, négy ponton kipányvazzák, és épp sorsára hagynák, mikor rájuk támadnak a vadállatok, velük a szarvas. A hóhérok „halálra rémülnek”, a vadak rájuk ugorva elkapják, kihurcolják őket.

A szarvasanya a királynéhoz megy, két lábon jár, fekete rojtos ellenzőt tesz a lány arcára – láthatatlanná teszi, elválasztja a földi dolgoktól?

²⁹ A felfogadott szolgáló valójában boszorkány, neve Jáma. (Jama egyébként az alvilág urának szanszkrit neve!) Összefog az első nejjel, Sukji Nyima elpusztítására.

Negyedik jelenet

Sukji Nyima a barlangba vonulva, három évig medítál. Egy nap álmot lát: Buddha inti, hogy menjen népe közé és terjessze a tant. Elindult tanítani, képmutogató tekerccsel. Nem sokkal később, a gyanútlan Jáma is odajön, megtér, bevallva bűnét:

– *Valaha szolgáló voltam Dava Sengej királynál és Sukji Nyimánál. Bumo királynőt szolgálva megöltem a király fehér elefántját és a kisfiát. Elcsaltam Sukji Nyimától a mágikus rózsafüzért és egy másolatot adtam vissza. A gonosztettel őt vádolták, és halálra ítélték. Itt az eredeti rózsafüzér, kérlek, fogadd el, megbánásom jeléül.*

De a király egyik minisztere is épp ott hallgatja Lama Mani tanítását. Felismeri Sukji Nyimát az egyik „hamis” (kagylóból készült) fogaról.³⁰ Siet, hírt vinni a királynak.

10. jel.: *Padmaszambhava, a nagy szent érkezik, vállán képmutogató tankatekerccs. A volt királynő énekel, és pálcával mutogatja a képet. (Színház a színházban!) Gyűl a nép, hallgatja a történetet, a gonosz Jama letérdel, áriázva vallja:*

S átadja a csodás rózsafüzért – az exkirálynő³¹ megbocsát neki, megáldja.

11. jel.: *a miniszter fut a királyhoz – itt van az a híres egy lábon forgó tánc, 60°-os forgásokkal – a forgószélként futásra!*

Ötödik jelent

A király és minisztere meglátogatja Lama Manit. Felismerik a királynőt. A király énekel:

– *Sajnálom tévedésemet. Honnét tudhattam volna, hogy egy istennő inkarnációja vagy? Bocsáss meg és gyere velem vissza a palotába.*

Sukji Nyima újra magára veszi a királyi öltözetet, és visszatér a királlyal a palotába. Riggen Bumo börtöne kerül, ugyanakkor büntetésül elvágják Jáma lábainait.

12-13. jel.: *A király gyors kört járva érkezik, kíséretével. Térdelve kér bocsánatot, éneken:*

Visszatérnek együtt az udvarba.³²

14-16: *A király parancsát a bűnös büntetésére, a miniszter kéjjel hajtja végre, „elvágja” Jáma inait, „kivájja” a szemét – miközben többször megfeni kardját a csizmatalpán.³³ A szolgáló kikúszik a színről. (Megjegyzendő, a moszkvai játékban egyetlen nő alakította mindhárom nőt, többször átöltözött!)*

Sukji Nyima és a király újra boldogan él együtt. Születik egy másik fiuk, Nyima Sengej (Nap Oroszlánja), aki felnövekedvén,

17-20. jel.: *Érkezik a királynő, másodszülött fiával, kit trónra ültetnek, és kihirdeti a tan győzelmét. Látjuk a nép megtérését, sorra*

³⁰ Sejtjük a sámánjósolat e foggal volt kapcsolatos!

³¹ Éneke magas hangfekvésben szól, mint Máriáé nálunk, a betlehemben.

³² Eddigre talán „beugrik” a történet hasonlósága részint a Hóféhérkével, a szent Hubertus, de főleg a Genovéa-szüzsével, ezek keleti eredetét, közös etnikus gyökerét, vagy legalábbis, a kultúrák oda-vissza hatását bizonyítva!

³³ Komikusan „szadi” jelenet, gondoljunk az európai középkor tomboló ördögeire!

király lesz, és elterjeszti a buddhizmust az egész országban. A nép tódul, Tibet minden régiójából, hogy ünnepeljen és örvendezzen.³⁴

odatérdelnek, „offerára”³⁵ a hóhérok (Végül a színészek, szervezők is ajándékkendőket kapnak), öröm-áriák, nagy áldás következik, a helyi nézők felé.³⁶

(Kendőt kap Vasziljev a fesztivál egyik főszervezője, a csapat meghívója is, lengetik a tibeti zászlót.)

A színházi olimpián játszott (rövidített opera) az idegen közegben is bizonyította, élvezhető, remek effektekkel teli, igazi epikus szent színház ez, gyönyörű, szimbolikus táncokkal, és különös áriákkal. A középkori európai mirákulumok rokona.

A táncrítusok és a színház párhuzama

Közös a rituális cam táncokban és a tibeti operában, a bohócok, *buffók* jelenléte. (Ezek már a cam szertartásban is, minden gesztust karikírozva, utánoznak, még a legszentebbet is, hogy nevetést keltsenek. Ezek a buffók jelenítik meg az összes *adsart*, vagyis hindu hittérítőt. E szentek idegenszerű, göndör hajú, sötét, bizarr arcú emberek, *szadhuk*, *jógik*.)

A másik közös pont a táncrítusok és színház között, hogy vannak olyan maszkos táncaik, melyeket kizárólag egyetlen istenségnek (a szent hegy szellemének, az ősatyának) szentelnek. Ezek közé tartoznak a közjáték harci táncok,³⁷ s velük egy dicsőítő ének a mitikus vagy legendás ősről, ki maga e szent hegy. (A nagy hegyek ugyanis a föld *génuszai* (*őrszellemei*) és egyben a tibetiek *mitikus ősei*.) Az ő történetét, dicsőségét éneklük meg e szent maszkos táncban.

Előjáték. Az Acse Lhamo darabokat néhány *kötelező tánc*³⁸ előzi meg, melyek egész nap is eltarthatnak. E táncok a föld isteneit viszik színre, kiket a szent legyőzött, és így a színház védőistenei lettek.

E személyek jókívánságokat, jóseneket énekelnek. Majd körben állva ott maradnak a szín szélén, a bejárat két oldalán felsorakozva, a darab egész hossza alatt – mintegy a kar szerepét játszva. Mikor a színész, aki keveset mozdul, befejezi tirádáját, éneke utolsó mondatát átveszik, visszhangozzák a refrént, és ha táncolt, a tánclépéseit is.

E színészeknek látszatra nincs funkciója, nincs meghatározott szerepe az előadásban, de fontosságukat az *öreg szerepe* magyarázza. Nemcsak a kötelező szent színházi előadás zajlik ugyanis, hanem kapcsolódik hozzá egy homályos rítus is, melyet hetedik holdtölte után, a dalai láma palotájában hajtanak végre. Egy ember mellkasára egy nagy követ helyeznek, és ezt összetörik egy másikkal. A színház istene egy *Lao-cere* hasonlító Öreg,³⁹ aki a *kőtörő ceremóniával* is kapcsolatban áll. E személy nélkül nem lehet megérteni ezt az előadást.

A legenda szerint ez a szent öreg találta fel a színházat, ezzel fékezve meg a démonokat, akik lényegében a helyi föld istenei voltak, hogy bezárta őket egy kőbe. Tkp. ezeket a megfékezett démonokat látjuk megjelenni a színen a vadászok alakjában, akik a legsajátosabb maszkokat viselik, és a leghomályosabb a szerepük.

Ünnepi idő. E táncok alkalma szintén kötött, a termés betakarítása után a hetedik és nyolcadik teliholdkor adják többségüket, és még egyszer, vallási okból. A színdarabokat az

³⁴ Érdekes, hogy Mani a láma neve. És ez a papagáj vajon melyik isten küldötte?

³⁵ Ajándékozásra – betlehemes kifejezés.

³⁶ Akár a mi betlehemes játékaikban!

³⁷ Ld. cam táncok fent!

³⁸ Ld. cam tánckönyvek!

³⁹ Ocsirvani, ill. Tibetben Pehár, akiket Padmaszambava a cam tánc erejével győzött meg. Padmaszambava maga is fellép a tibeti operában.

aratás végén a helyi föld istenségének szentelik – hogy elégedett legyen, és garantálja a jó évet.

Vannak helyi eltérések. Lhassában a 7. holdkor, körülbelül a mi augusztusunk folyamán, a dalai láma nyári palotájában, a Norbulingkában ment a játék, az ún. „joghurt fesztivál”-on. Tibeti magyarázat szerint *Mára démon*, a buddhizmus főellensége ekkor a legaktívabb ugyanis, és azért játszanak neki, hogy lássa, nincs más hit és kiút, mint a megtérés.

A színpad – kerek tér a szabad ég alatt. Általános, mindkét formára jellemző az is, hogy nincs külön színpadépületük, a színpad egy kolostor vagy szent hely elkerített udvara, mely csak oldalról, a templom kapuja felől zárt a nézők számára (itt jönnek be, és távoznak egy szűk folyosón a maszkos táncosok), a nép és zenekar három oldalról veszi körül. A nemesek és a gazdagok padokon ülnek, a nép áll. A bejárat túloldalán az egyház és vidék vezető személyiségei ülnek.

Jellemző még e színtérre is, hogy a középpontjába elültetnek egy kis, fehér, szent *nyírfát*, és e fa lábánál oltár van, és ezen a kezdés előtt, a színház istene számára áldozatot mutatnak be.

Van még néhány konvenció. Mivel nincs kulissza, csak elemi jelzések vannak, a *Nangsal* című darabban pl. – ahol a hősnő egy égi szűz, vagy istennő reinkarnációja, és egy remeténél él az erdőben – az erdőt négy földbeszúrt ág jelzi és négy pózna vagy cölöp közé feszített szalag jelöli a házat.

A színészek benn maradnak a térben akkor is, ha az adott jelenet nem róluk szól. Csak ha végleg befejezték a szereplést, akkor távoznak, de amíg van akciójuk, jelen vannak a színen.⁴⁰

A játék stilizáltsága. Ha a darabban egy szereplő felmegy a hegyre, a színész feláll egy székre, ha égbe száll, egy gesztust is tesz karjával, és (helyben) futni kezd.

A táncosok stilizált gesztusokkal és pantomimmal teszik nyilvánvalóvá karakterüket.⁴¹

A színészek státusza: profik és laikusok. Pl. Kelet-Tibetben, *Batangban*, a truppok 4/5-e szerzetesi, a többi laikus. A női szerepek egy részét ma is férfiak adják – van ahol csak a kínai megszállás óta vannak női szereplők.⁴²

Máig vannak vándortruppok, egy-egy gazdag nemes hívja meg őket olykor egy szeánszra.

A *recitáló narrátor* jellemző még e színházra. Kelet-Tibetben ez egy szerzetes, aki folyamatosan jelen van a színpadon, magyarázza, mi történik, hely- és szituáció-jelzéseket ad, minden színészt bemutat, odanyújtja a szövegekötvet a színésznek, ha elakad.

A narrátor jóllehet (általában) egyházi férfiú – a bolondok, a buffók maszkját viseli. Összefoglalja, mi történt, és utána a hősök eléneklik szólóikat, igazi dialóg nincs. A narrátor nagy hangon hirdeti pl.: „*Ennek a bizonyos országnak a királya egy napon vadászni ment...*” A király szerepét játszó színész ekkor felkel, és énekl: „*Elégedetlen vagyok a fő feleségemmel, ezért elmegyek vadászni minden szolgálammal, hogy eltávolodjam tőle*” – szolgálai íjjal és nyíllal vonulnak a király után, kört írva le a színpadon. A narrátor mondja: „*A király egy erdei lakban találkozik egy tündérlánnyal. Elindul, hogy szüleihez vigye aráját, s kitűzzék az esküvőt. S e percben érkezik a jós, akinek ki kell választani a menyegző napját.*”

A színész *éneke* nagyon hosszú – nem idézzük, de a publikumot épp ez köti le, miként a pekingi opera esetében is! –, hogy megértsék, a nézőknek már ismerniük kell a sztorit. Néha egyetlen hangot modulálnak, pl. egy hosszú melódia alatt, máskor igen sok a szöveg, de olyan sebességgel elhadarva, hogy előzetes tudás nélkül képtelenség bármit is megérteni belőle.

Akár a kínai operában, a színész itt is, először bemutatkozik. Minden ének így kezdődik: „*Ha valaki nem ismerne, én ez és ez vagyok, ha valaki nem tudná, ez a hely itt ez és ez.*” (Jelzők, célzások, metaforák nincsenek.)

⁴⁰ Lásd a betlehemes játékot!

⁴¹ Világszínház, 98, tavasz, 97.p.

⁴² Lásd fent! Az angolok, bevonulva Lhassába, 1908-ban már láttak női szereplőket.

A buffó-karakterek. A kórusban való részvétel szerepkörén túl e színészek a buffók szerepet is játszák, és ez is összeköti a színházat a maszkos tánc-misztériumjátékkal. Valójában ezek a buffók adják a szenteket, ők képviselik a társadalom éles kritikáját, nem kímélve a magas egyházi és világi személyeket, rítusokat se. Az, hogy a buffók szentekként jelenhetnek meg, ez a *tibeti szent-bolond tradícióval* függ össze. A szentek bolondoknak tűnnek, mert felső sugallatra⁴³ hallgatnak.

E szent bolondok egyike *Milarepa*, a 11. században élt nagy költő – kit e háromszögletű maszkosok mesterüknek tekintenek. E költők az indiai hosszú tantrikus ének és zenei hagyomány hordozói. (Ezzel Szent Ferencre és követőire emlékeztetnek bennünket, akiket koruk krónikásai „jokulátoroknak”, komédiásoknak neveztek, és akik az egyházi konvenciókon túllépve, ugyanúgy tréfát űztek a vallás megmerevedett dogmáiból, mint világi hatalom visszaéléseiből!)

E buffóknak egy nappal korábban oda kell érniük a játék színhelyére. Van egy érdekes ruhadarabjuk: egy zsinóros, szöttes kötény, melyet maguk készítenek, követve ősiük, *Milarepa* hagyományát. Ez a jelzés is az egyházi, kolostori közegre utal, ahol az eposzok, és e darabok születtek. Egyik darab sincs szignálva, csak egy helyen találunk a kolofonon egy nevet, s e szerző magát bolondnak titulálja.

Tibetben a 8. század óta szinte csak egyházi kultúra létezik! – de ők voltak az első szerzetesek, akik nőszülnek, isznak. Mondják, az első eposzt szerzője részegen írta. A *szent bolondok* szoros közelségben éltek a néppel. Ismerték a szent hegyek dalait, elvegyülnek a népi ünnepekben, de választott témáik vallásiak maradtak.

Zene. Kevés a zenei kíséret, dobok és cintányérok adják a ritmust a színésznek a recitáláshoz, mely ha „haragvó”, igen gyors, máskor nagyon is lassú tempójú. Néhol tiszta zenei betétek is vannak, ha a játék úgy követeli. (Ha pl. megidéznek a kínai császárt, vagy Tibet régi királyát – a zenekar, mint igazi királyt fogadja, a lámák flótákkal és trombitákkal köszöntik.) Ha kell, valódi lovat hoznak a színpadra. Ha a szerep szerint egy sámánról (bon) varázslóról vagy egy lámáról van szó a darabban, aki valami rítust idéz, a játékban valós rituális tárgyakat hordoznak, és imitálják a rítust.

Játékidő. Általában két vagy három darabot adnak, és egyes darabok két, három, sőt olykor akár hat napig is eltartanak. Kétszer játszanak naponta, délelőtt és délután, az előadások alatt frissítőket szolgálnak fel a nézőknek.

Színészképzés. *Lhassában*, Tibet fővárosában kifinomult színházértő nemesség volt. Létrejött egy színházi kollégium mesterekkel, akiket a kormány jelölt ki, és ők diszponáltak a maszkok, könyvek, szövegek felett. (Egy-egy mesternek húsz-harminc tanítványa volt.)

A színészcsoportokat hat osztályba sorolták, és ezek Közép-Tibet különböző vidékeihez kapcsolódtak, bizonyos darabokra specializálódtak. A falvak — kötelesek voltak ellátni a kormány színészeit, mint egy kasztot. Ez a dalai lámának nyújtott szolgálat volt, akár a többi ajándék. A hat színészcsoport közül nevezetesek a *Yarlung Trashiböák*, akik a táncos és buffó-szerepet viszik (E táncok és buffó-jelenetek nem részei a darabnak, de nélkülözhetetlenek előtte és utána). A csoportok többsége *Csang* tartományból származik, ez *Lhassától* délnyugatra esik. A *pancsen láma* – ő a dalai láma után a második legnagyobb egyházi méltóság! – városa *Csigace* is itt van, és e vidék híres arról, hogy itt *nevelik az akrobatákat az újévi nagy repüléshez*.

⁴³ Európában, Szent Ferenc Isten komédiásának nevezi magát.

Maszk és jelmez. A színész rögtön felismerhető a maszkjáról; egyes színészcsoportok fehér, fekete és vörös festéket használnak, mások maszkot viselnek. A nézőt – akár a kínai színházban – a maszk és kosztüm orientálja: pl. a színes brokátruha és a virágos kalap fiatal nőt, ill. kurtizánt, a vándorjelmez (mélyvörös arccal) öregasszonyt jelez, a királyok sárga sárkány-hímes ruhát és vörös bojtos, virágokkal ékes kalpagot viselnek, az áruló miniszterek arca idegen és buffó-típusú.

A maszkok – a személy identifikálására – lehetnek homorú arcmaszkok, teljes fej maszkok (mint pl. a tibeti királyé), mások fehér papírból készült sík-maszkok, és vannak sapkaszerűen a fej tetején viseltek. Érdekes kapcsolat van a sapka és maszk közt: egyes fejfedők a régi maszk maradványai, átvéve annak szimbolikus jelzéseit. (Lásd a sunakok kalapját!).

Legérdekesebbek a háromszög alakú (vadász) maszkok, melyek tiszta fehér kecskebőrből készülnek, homlok-részükön dudor, kinövés van, arcuk Nappal és Holddal díszített. A szemek közt kaurikagylókból formált virágok vannak, az állon ritka szakáll, kecskeszörből. Ez a *szentek* maszkja. (A dudor a homlokon, az aszkéták copfja, és a Nap, a Hold az arcon mindentudást jelzik.)

Az is jellemző, hogy ezeket a maszkákat *ngönpának* (vadásznak) hívják. A szerepek analízise nyomán úgy tűnik, e két típus fúzióját a buffókkal közös alapállás teszi lehetővé: a nép fiának együgyűsége és a magát megalázó, rejtőző szent bolondsága.

A színház történetéről összefoglalón. A *Csang* dinasztia uralma, azaz 1644 előtt a szövegeken nem mutatkozott kínai hatás. Minden tibeti szerint az oroszlán és jak (tibeti vadbivály) táncát az V. *dalai láma* találta ki, aki 1617 és 1682 között élt, s a tibeti történelem egyik nagy újító személyisége volt.

Viszont van jelzés arra is, hogy már a 13–14. században a *Karmapa* egyházi rendből extrém hatalmú méltóságok nőttek ki, igazi udvartartással, változó székhellyel. A hetedik Karmapa méltóságot (1454–1506) pl. egyedül a *tibeti újévi színházi előadás* alkalmával lehetett látni. (Az ott adott darabot is említik, ez egy *játaka*, Buddha előző életei egyikének elbeszélése volt.)

Külső hatások. Mi inspirálta a tibeti színházat? A tibeti történészek úgy vélik, hogy elsősorban az indiai színház hatott rá – említik, ennek bizonyítására a *sudradhara*, a mesélő recitálását, és *Bharátát*, az indiai drámai legendaszerzőt.

Az *assami* színház valóban közel van a tibetihez – ebben is van áldás, a *nandi*, a darab elején, akár a tibetiben. Itt sem lehet elkezdni a játékot a buffók szerencsekívánatainak elhangzása előtt. Assamban *sudradhara* a narrátor neve, ő mondja a darab prologját, ő mutat be minden szereplőt, ő is egyházi személy és komikus karakterű – akár a tibeti buffók. Az ő szövegét is meg-megakasztják a szereplők énekei, és szintén végig jelen van a színen.

Ennek alapján elmondhatjuk – jóllehet a tibeti színészek a táncagyományokra, a Milarepa-táncokra és énekekre hivatkozva, azok tibeti eredetét vallják, (nem tagadva az indiai tantrikus tánc- és énekhagyományhoz kapcsolódást) – a kompozíció, az énekstílus erős indiai, a nézőpont pedig némi kínai hatásra utal.⁴⁴

⁴⁴ Stein, i.m., 1968: 245–256 pp.

6. Hejgetés

(csángó, újévi népszokás szövege)

Kíszen vattok jó legények?
 Hej!
 Jó estét, jó estét kívánok
 A házi gazdáknak!
 És a házigazda való
 asszonyának (?)
 és minden családjára!
 Bizony mondom magiknak
 a mi ekénk még magiknak most este az udvarikra
 még nem járt!
 tizenkét ökörvel befogval
 tizenkét ünővel befogval
 aranyos patkókkal megpatkozval
 Kéren nagyon jó legények kiáltsanak
 az ostorokkal nagyon pakkantsanak!
 Hej!

Nagyságos Úr, felkótt jó regvel
 megmosdatt a feteke szemeiel
 megtöröltözt az arany kendezőel
 Odafordult a szentképekhez
 Imádkozott
 Kiment jó regvel
 meghallta: a tavaszi madár
 megszólamlá
 Elment felvetni az ekét
 a szekerbe
 Elment a tiszta mezőre
 szántani
 Szántott amíg szántott,
 hát az ekéje fekete barázdát vetett
 és szép tiszta nyári gyümölcsös búzát vetett
 Hát az a búza nem termett meg egy hétre
 hanem megtermett egy hétre s egy hónapra
 Kérem szépen jó legények kiáltsanak
 az ostorokból nagyot pakkantsanak
 Hej!

Nagyságos Úr!
 Béküldte a vezeteit az istálló fenekiben
 válasszon e' lovat,
 serény mint a tűz
 fekete mint az üszeg
 megnyergelvel, megkapatruzval
 (megcsutakolva),
 hogy a Nagyságos Úrnak szépen látszódjék

Üljön fel rája,
 mennyen el a mezejére
 Lássá meg az ő búzáját, milyen szép
 Az ő búzája nagyon gyönyörű szép volt!
 Messzinnen zöldellt, közelinnett sároglott
 Elévelt e' marok búzát
 béveti a zsebibe
 Elment haza a nagyságos úrné asszonyához
 leveté az asztalra
 kivilágosodott a házban
 merték a szitában, s a rostával
 Csináltak két szép nagy kalácst
 mind az Urjézusnak szent szíve
 Tevék fel a felső szegbe - nem talált
 tevék le az alsó szegbe - nem talált
 Megkérjük szépen, törnék ketté
 adják nekünk aján-dékba!
 Adjanak azoknak is, amelyikek kívül felől vannak
 mert messzünnet vannak.
 Mert nem vagyunk innét-onnét
 hanem még messzebbünnet
 Csukáról-Mukáról,
 att hol a macskák csinálnak
 egy morzsa puliszkát,
 őrzik tizenkét karollal (karóval?)
 hogy a hangyák el ne lopják.
 Jöttünk göröncsökön,
 sárbul, hegyeken átal, setétben
 Hát ide értünk, magiknak az ablaka alá!
 Megehedtünk.
 Kérem szépen, jó legények kiáltsanak
 és az ostorokból nagyot pakkantsanak!
 Hej!

Nagyságos Úr
 elment a Magyarországra
 Vegyen kilenc kiló vasat,
 Kilenc kiló erős vasat
 Csináljon sarlókat.
 A rokonjaival,
 akik csak tudnak
 derekikbul bírni hajulni
 vágják a búzát
 bogról-bogra,
 bogról marakba
 marokból kévébe

kévéből asztagba.
 Felrakák a szekerbe
 és elvitték a szérühöz
 Monájval kitapodták,
 lú farkán kiszzelelték,
 lú filivel zsákba merték.
 Felrakták a szekerbe
 és elindíták a malomhoz,
 a mónárhoz,
 Jánoshoz.
 Kijött a János
 a nagy lisztes kalapjával
 Meglátta a Nagyságos Úr
 Intett a nagyságos Úrnak, hogy hajtsa
 gyorsabban az ökröket
 mert odaért, hát üriték a kasba
 Hát abból a nagy szép gyümölcsös búzából
 nem folyt búzaliszt,
 hanem folyt arany, s ezüst!
 És meglátá a Nagyságos Úr
 és a molnár
 abból a nagy gyümölcsös búzából, hogy milyen szép!
 Folyt, mi folyt.
 Akkor Nagyságos Úr azt rendellette
 és fogta egy szúrnyi (?)
 egy morzsa aranyat és ezüstet
 a rakanjainak, a szolgálóinak
 hogy vigyék a városban,
 vegyenek bóv-öztököt
 szűrják az ökrököt,
 menjenek gyorsabban.
 Kérem szépen jó legények kiáltsanak
 és az ostorkból nagyot csattantsanak!
 Hej!

Szántánk, amíg szántánk
 dehát az ekénk esszetörött!
 Nem kapunk e' mestert,
 az egész földkerekségin
 ki megcsinálja!
 Béme gyünk a mélséges föld fenekibe
 ott találánk e' mestert
 a katalágyunak (Kata lányunknak?), a fiát

Szeme el-kifordítgatván
 szivar van a szájában
 a feciát (?) faragatta
 lábhoz (?) simítgatta
 Úgy megcsinálná a mi ekénket:
 a mi ekénk magától ment.
 Az ökröket elcsapánk a zöld füre,
 a legényeket a leányakhoz,
 az özvegy embereket,
 az özvegy asszonyokhoz.
 Kérem szépen jó legények kiáltsanak,
 az ostorokból nagyon szépen pakkantsanak.
 Hej!

Nagyságos uraim,
 eljött 12 galamb a levegő színjire
 És el fogtak indulni
 egy a, meg egy a!
 Amíg nem maradott megye!
 Kérem az Istentől:
 Nagyságos Uram!
 Úgy tisztuljék meg magiknak es az udvari
 minden tisztatlanságtól,
 minden irigyiségtől,
 minden gonoszságtól,
 amint megtisztult attúl a 12 galambtól
 a levegő színe!
 Is ebben az új esztendőben
 kapjuk meg egészségben
 szerencsével
 békességgel
 jó szűvvel
 És a jövő esztendőben,
 kopjuk egészségben,
 szerencsével,
 békességgel,
 jó szűvvel,
 és az Úr Jézus szent neviel!
 Kérem szépen jó legények kiáltsanak
 az ostorokból nagyon pakkantsanak!
 Hej!

Isten tartsa meg a házigazdákat!

KÉPMELLÉKLETEK

1. Az unil

1. ábra: Az unil

2. ábra: Unil a menetben

2. Az észak-amerikai indián patlecs

1. ábra: Érkezés

2. ábra: Maszkos

3. ábra: Hamacsza

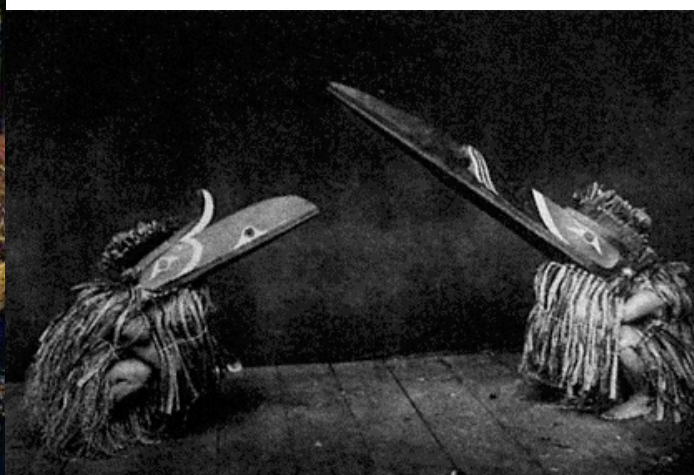
4. ábra: Szellem jó a fák közül

5. ábra: Kvakiutl átváltozásmaszok csukva és nyitva

6. ábra: Holló

7. ábra: „Világvégi” hollók

8. ábra: Csoportkép a hosszú-házban

9. ábra: A hosszú-ház

10. ábra: Sasszellem-maszkja

11. Patlecskalap

3. Kebe-kebe

1. ábra: Beöltözve

2. ábra: A kibomló figura

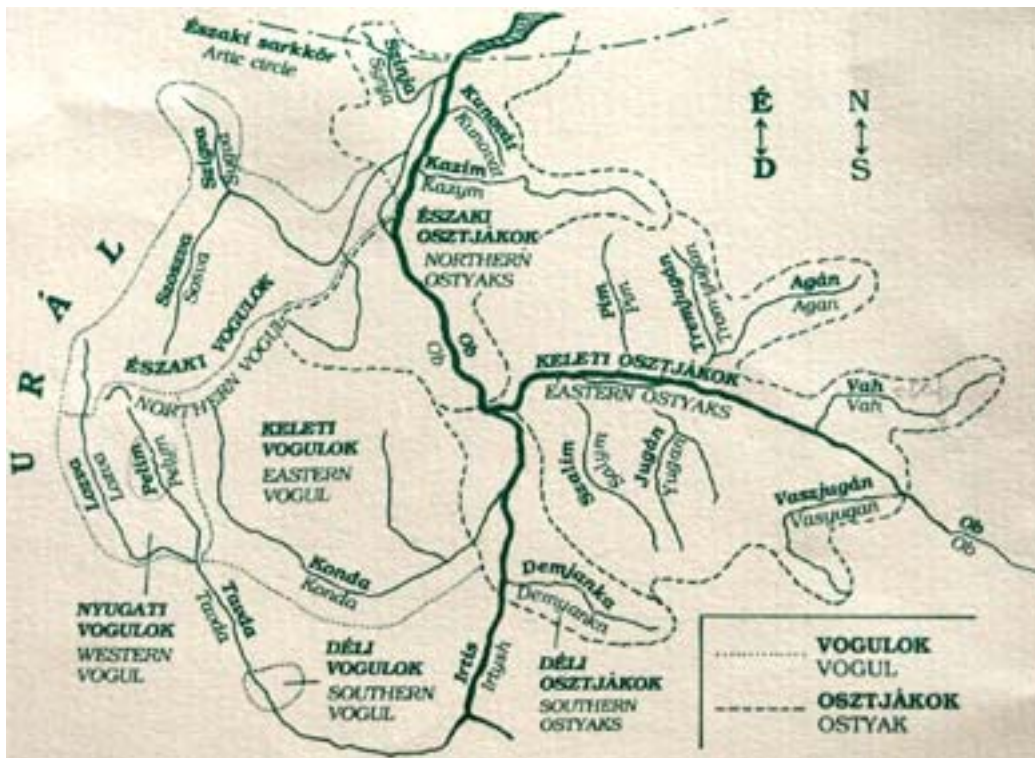

3. ábra: Dandy bábfigura, modern

4. ábra: Fönök felesége, hagyományos

4. Obi-ugor medve-ünnep

1. ábra: Obi-ugorok földje

2. ábra: Medvebálvány

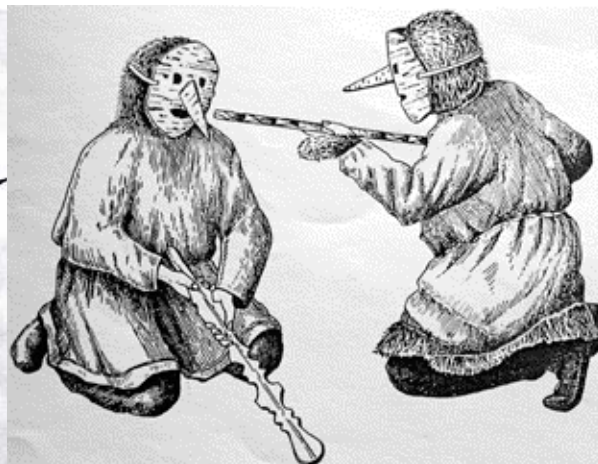
3. ábra: Fivér–nővér, megtisztítják a terepet

4. ábra: Anyós, veje és lánya

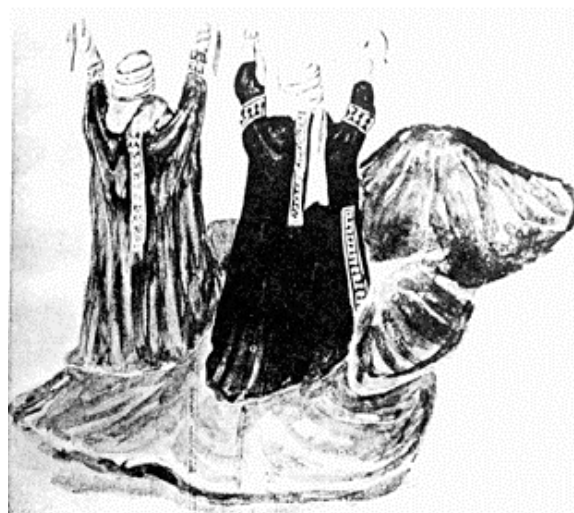
5. ábra: Kórfejedelem és a hét nyilas tánc

6. ábra: Tuli lap játék

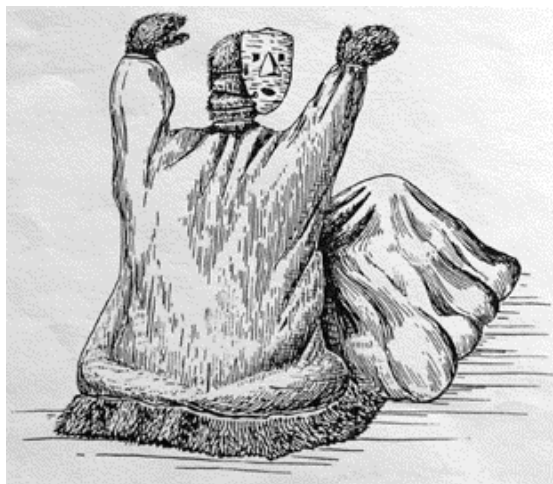
7. ábra: Tűzgyújtás

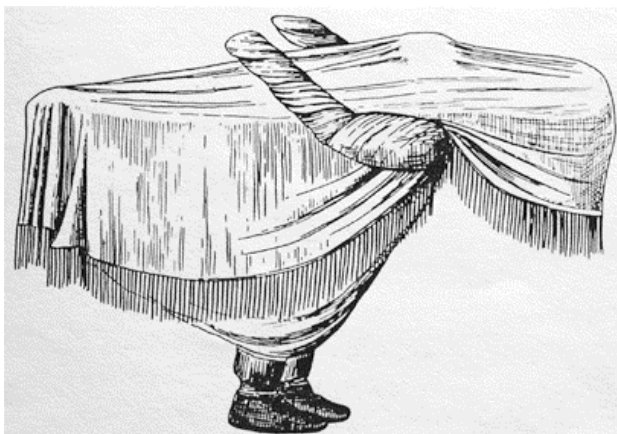
8. ábra: Lábbáb-játék

9. ábra: Két öreg gyerekeket keres

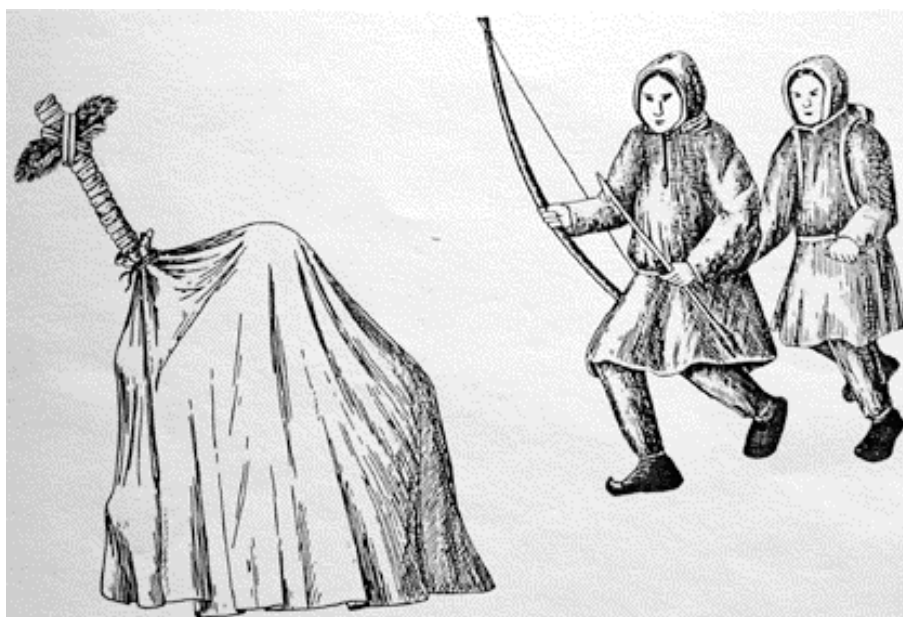
10. ábra: Lábbáb-játék

11. ábra: „Halottas”-játék

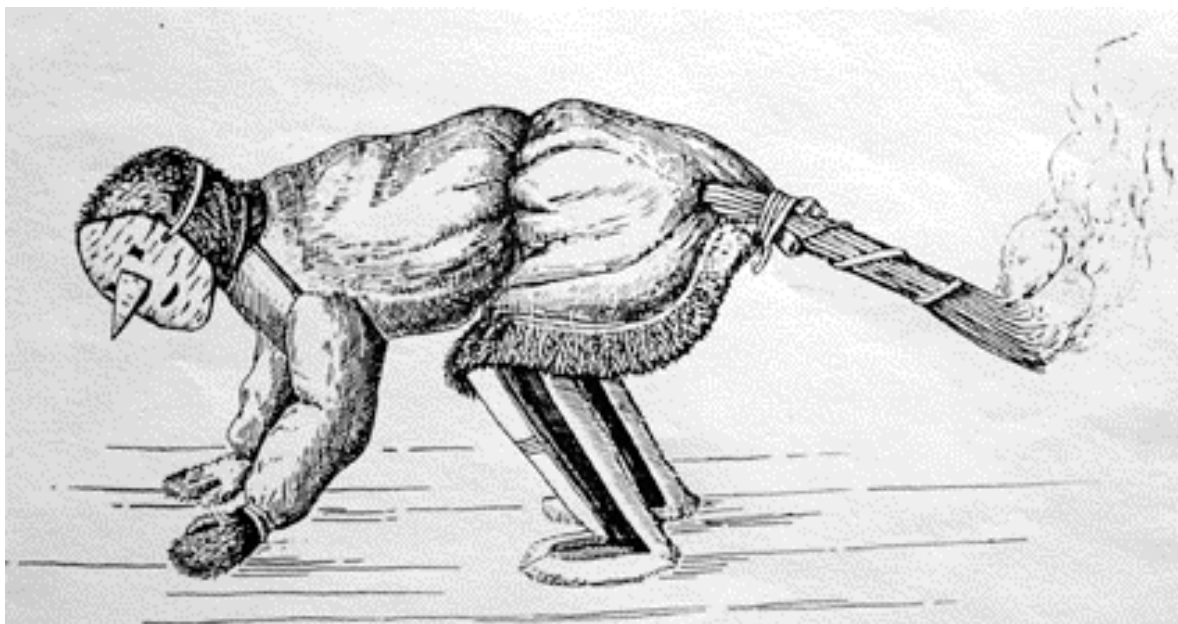

12. ábra: Daru

13. ábra: Rénszarvas és a vadászok

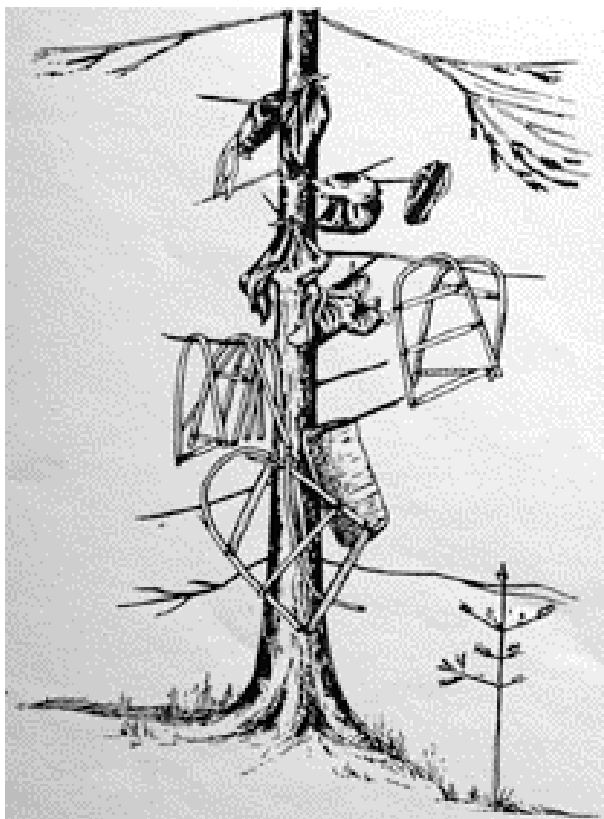
14. ábra: Égő farkú róka

15. ábra: Jäpel

16. ábra: Fülesbagoly-tánc

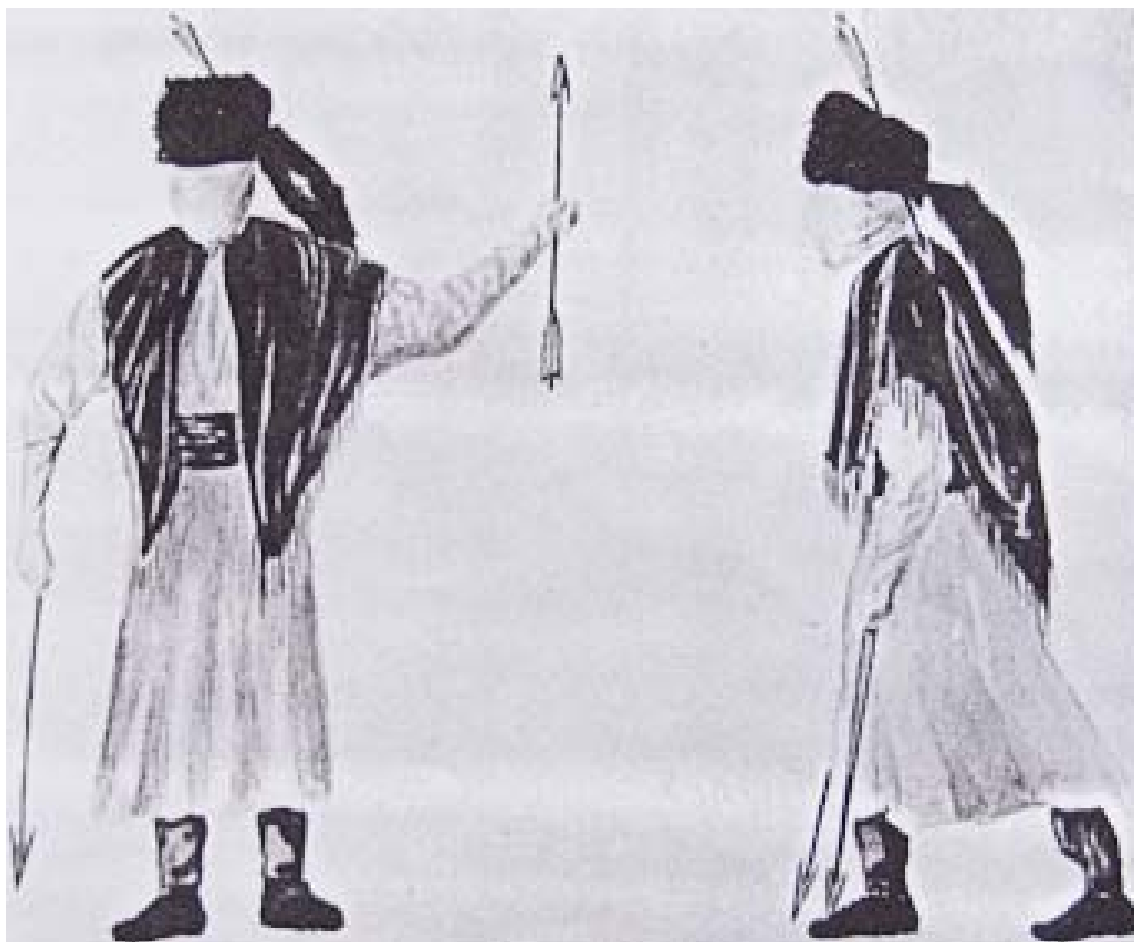
17. ábra: Áldozati fa

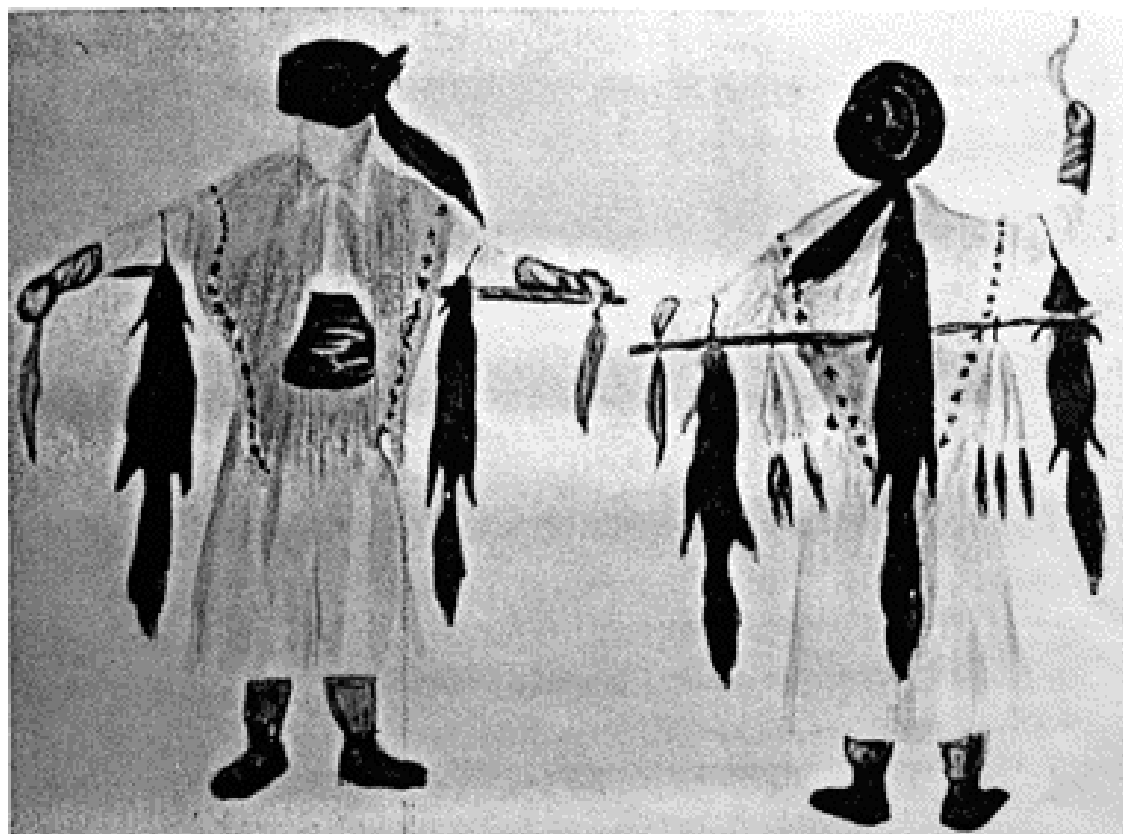
18. ábra: Világügyelő

19. ábra: Kórfejedelem

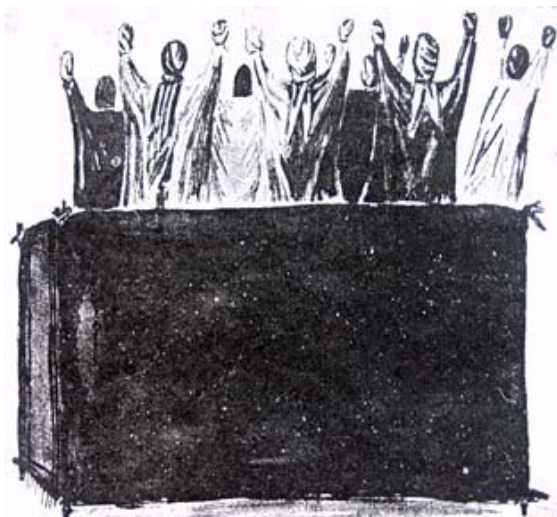
20. ábra: Két nyilas tánc

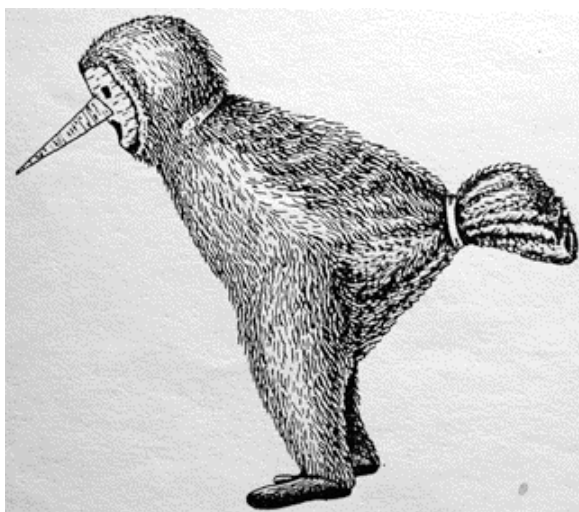
21. ábra: Tegi öreg

22. ábra: Menkv öreg és a nők

23. ábra: Hét istenfi bábjátéka

24. ábra: Nyírfajd

25. ábra: Szellemtánc

26. ábra: Világfelosztás

27. ábra: Vanzevati öreg és énekese

28. ábra: Bőseghozó tánca

29. ábra: Szent tánc a bábokkal

5. A sámán tárgyi eszközei

1. ábra: Sámánkosztüm

2. ábra: Sámándob eleje

3. ábra: Sámándob hátoldala

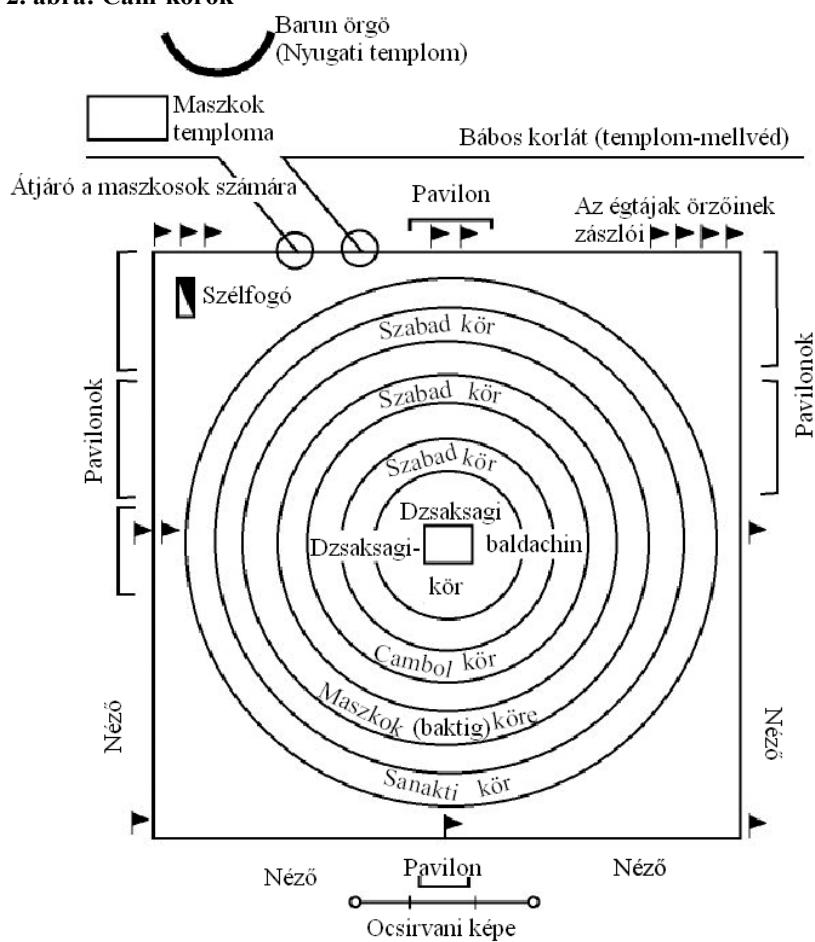
4. ábra: Indián sámánbot

6. Lámaista táncszínház

1. ábra: Tibeti buffó-énekmondók újévkor

2. ábra: Cam-körök

3. ábra: A sor-, és a dzsaksar-áldozat

4. ábra: Fehér öreg és az „ördög” az urgai camban

5. ábra: Újévi istentánc a Potalában

6. ábra: Kelet-tibeti Katok kolostor cam-tánca

7. ábra: Szikkim, Rumtek szerzeteseinek nyári napfordulós tánca, Budapest, 2004.

8. ábra: Cocimoi és a linka, újév

9. ábra: Bhutáni cam-tánc

10. ábra: Geszer-cam, Tibet, Kam

11. ábra: Szikkimi újévi cam, sunakok tánca

12. ábra: Halottak ura, Karsa

13. ábra: Temető urai, Karsa

14. ábra: Sunakok, Karsa

7. A betlehemezés

1. ábra: Vörsi, bábtáncoltató betlehem

2. ábra: Öregek és angyalpásztorok, Tornaújfalu

3. ábra: Az öreg vizsgáztatása, Eszeny, Kárpátalja

4. ábra: Pásztorok, Csátalja

8. Hejggető, avagy a kenyér misztériuma

1. ábra: A bevonulás

2. ábra: A kukák

3. ábra: A király beüti a gyémántszeget